

100 PRINCIPLES FOR PURPOSEFUL LIVING
(THE TRADITION OF THE PROPHET)
THIS BOOK IS COPY RIGHT FREE

હેતુમય જીવનના ૧૦૦ સિધ્ધાંતો

(પયગમ્બર સાહેબ ની વાતો)

ગુજરાતી પ્રથમ આવૃત્તિ
અંગ્રેજી તારીખ: ૨૯ એપ્રિલ, ૨૦૨૨
હિજરી સન: ૨૭ રમઝાન, ૧૪૪૩

લેખક: મૌલાના વહિદુદ્દીનખાન
અનુવાદ: ડૉ. અબ્દુલગની મહેસાણીયા

આ બુક ફ્રિમાં મૌલાના અનસ મલેક પાસેથી મંગાવી શકો છો.
મોબાઈલ નં. ૯૮૨૪૦ ૯૪૯૬૬

અનુક્રમણિકા-Content

વિગત	પેજ	વિગત	પેજ
(૧) ઈલ્મ-વિધ્યાની ઈસ્લામમાં અગત્યતા	૦૫	(૨૮) બે અલગ અલગ ગુણો	૧૭
(૨) ઈલ્મ મેળવવું	૦૫	(૨૯) સફળતા ધૈર્યથી મળે છે	૧૭
(૩) શિખવા માટેનો અદમ્ય ઉત્સાહ	૦૬	(૩૦) મુકાબલાથી દુર રહો	૧૭
(૪) જ્ઞાનનો ભંડાર	૦૬	(૩૧) તમારાથી નીચાને જુઓ	૧૮
(૫) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની કળા	૦૬	(૩૨) ટાઈમ પાસ	૧૮
(૬) જ્ઞાન ની ભેટ	૦૭	(૩૩) નિરાશા કદૈય નહીં	૧૯
(૭) જ્ઞાનની ઉત્તમતા	૦૭	(૩૪) ઉચ્ચતમ નૈતિકતા	૧૯
(૮) જ્ઞાનનું દક્ષતર (રેકર્ડ) રાખો	૦૮	(૩૫) નિઃસ્વાર્થતા	૨૦
(૯) જ્ઞાન ખાતર જ્ઞાન	૦૮	(૩૬) દુષ્ટતા ઉન્મુલન	૨૦
(૧૦) બીન લાભકારી જ્ઞાન	૦૯	(૩૭) પાપ શું છે?	૨૧
(૧૧) એક વિકસીત વ્યક્તિત્વ	૦૯	(૩૮) પડોશીના હક્ક	૨૧
(૧૨) જેઓ વધુ જાણતા હોય તમને પૂછો	૧૦	(૩૯) યુવાનો માટે સંવેદના અને વૃદ્ધ માટે માન	૨૨
(૧૩) ઈશ્વરીય ઈનામોમાં ચિંતન	૧૦	(૪૦) કરારની પરિપૂર્ણતા	૨૨
(૧૪) પ્રતિબિંબની પ્રક્રિયા	૧૦	(૪૧) ભલાઈનો બદલો	૨૨
(૧૫) શિખવામાં નમ્રતા	૧૧	(૪૨) અન્યની તકલીફથી ખુશ ન થત્ર	૨૩
(૧૬) શિક્ષણ અને તાલીમ	૧૧	(૪૩) અન્ય માટે સારો અભિપ્રાય રાખવો	૨૩
(૧૭) જ્ઞાન અને ગંભીરતા	૧૨	(૪૪) આભારી બનો	૨૪
(૧૮) જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ	૧૨	(૪૫) ભૂલનો સ્વિકાર કરવો	૨૫
(૧૯) કોઈ જ બહાનું નહિં	૧૩	(૪૬) અંતરાત્માનો અવાજ	૨૫
(૨૦) અંતઃપ્રજ્ઞા માર્ગદર્શક બને છે.	૧૩	(૪૭) ટ્રસ્ટ પાછો આપો-(અમાનતો અમાનતદારોને પાછી આપો)	૨૬
(૨૧) ડહાપણ	૧૩	(૪૮) શાંતિની સંસ્કૃતિ	૨૬
(૨૨) આશાવંત રહેવું	૧૪	(૪૯) શાંતિવાદ	૨૭
(૨૩) ટકાઉ ક્રિયા	૧૪	(૫૦) શાંતિપૂર્ણ નાગરિક	૨૭
(૨૪) સમયનું ભાન રાખવું	૧૫	(૫૧) કોઈને ય નુકશાન ન પહોંચાડો	૨૮
(૨૫) હેતુમય જીવન	૧૫	(૫૨) મહાન શક્તિ	૨૮
(૨૬) લાભનો સિધ્ધાંત	૧૬	(૫૩) સમાધાન ઉત્તમ છે	૨૯

હેતુમય જીવનના ૧૦૦ સિધ્ધાંતો

(૨૭) મૌનમાં સફળતા	૧૬	(૫૪) સામાજિક સેવા	૨૯
(૫૫) માનવ માત્ર એક સમાન	૩૦	(૭૮) આર્થિક સ્થિરતા	૪૧
(૫૬) પરામર્શનું મહત્વ-સલાહનું મહત્વ	૩૦	(૭૯) ઈશ્વરીય જોગાવાઈ	૪૨
(૫૭) કોઈનાથી ય ત્રણ દિવસથી વધુ અબોલા...	૩૧	(૮૦) સંતોષ	૪૨
(૫૮) સ્વિકારવા પહેલાં બરાબર તપાસી લો	૩૧	(૮૧) બીજા પાસે કશુંય ન માંગો	૪૩
(૫૯) દરેક માનવીઓ આપણા ભાઈઓ જ છે	૩૨	(૮૨) વેપાર એ આજીવિકાનો મુખ્ય સ્ત્રોત છે	૪૩
(૬૦) ત્રણ ત્યાજ્ય વસ્તુઓ	૩૨	(૮૩) આજીવિકા	૪૪
(૬૧) દરેક જવાબદાર છે	૩૩	(૮૪) જીભને વશમાં રાખવી	૪૪
(૬૨) દરેકને મદદરૂપ થાઓ	૩૪	(૮૫) ગીબત-અપશબ્દો નું પ્રાયશ્ચિત	૪૫
(૬૩) સૌમ્ય આચરણ	૩૪	(૮૬) મહાન સલાહ	૪૫
(૬૪) દયા માટેના સૂત્રો	૩૫	(૮૭) ધીરજ રાખવી અને ટાળવું	૪૫
(૬૫) પરસ્પર આદરભાવ	૩૫	(૮૮) એકપક્ષીય સહન કરવું	૪૬
(૬૬) દરેક ધર્મને માન આપવું	૩૬	(૮૯) ટાળવાની રીત	૪૬
(૬૭) દુશ્મનમાં મિત્ર	૩૬	(૯૦) ધીરજમાં જ સફળતા છે	૪૭
(૬૮) મૂઠ્ઠાનો અભાવ	૩૭	(૯૧) ઓછા અનિષ્ટ સાથે સંમત થવું	૪૭
(૬૯) સાદાઈનું મહત્વ	૩૭	(૯૨) સહનશીલતાથી મુકાબલો કરો	૪૮
(૭૦) સ્વચ્છતાની અગત્યતા	૩૮	(૯૩) ગુસ્સો ન કરો	૪૮
(૭૧) મધ્યમાર્ગીપણું	૩૮	(૯૪) ગુસ્સાનો ઉપાય	૪૯
(૭૨) નમ્રતા દ્વારા ઉન્નતિ	૩૯	(૯૫) શયતાનથી ઈશ્વરનો આશ્રય માંગવો	૪૯
(૭૩) નકામો ખર્ચ	૩૯	(૯૬) શક્તિશાળી કોણ?	૪૯
(૭૪) સામુહિક આશિર્વાદ	૩૯	(૯૭) તકલીફમાં રાહત	૫૦
(૭૫) ન્યાય માટે ની માંગણી	૪૦	(૯૮) સરળ રસ્તો પસંદ કરો	૫૦
(૭૬) પોતાના અધિકાર કરતાં વધુ લેવું	૪૦	(૯૯) તમને જે ન ગમતું હોય પણ	૫૧
(૭૭) જેવું કરશો તેવું જ પામશો	૪૧	(૧૦૦) એક પ્રાર્થના	૫૧

પ્રસ્તાવના

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ એક વખત ફરમાવ્યું કે દરેક મુસ્લીમ સ્ત્રી પુરુષ ફરજથી બંધાયેલો છે જે તેમણે જ્ઞાન મેળવેલ છે (સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન માજા હદિસ નં. ૨૨૪). રસુલે ખુદા ની એ પરંપરા રહી છે કે જ્ઞાન મેળવવું એ ઈસ્લામમાં બહુજ અગત્યની ચીજ છે. આ એ માટે પણ જરૂરી છે કે તેનાથી અલ્લાહની પહેચાન થઈ શકે છે. (અરબીમાં *મારેફત* કહે છે). આ જ્ઞાન એટલા માટે પણ અગત્યનું છે કે તેનાથી ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ થાય છે. આ દરેકની ફરજ છે. તેનાથી માનવી ની આંતરચેતનામાં વૃદ્ધિ થાય છે. તેનાથી માનવમાં ઊંડી વિચારશરણી જાગૃત થાય છે. તે માનવીને ગહન વાસ્તવિકતાઓ સમજવા પ્રેરે છે. માનવના જ્ઞાનનું સ્તર વધારે છે.

જ્ઞાન મેળવવાનો બહુજ અગત્યનો સ્ત્રોત એ પયગમ્બરે ઈસ્લામની પરંપરાઓ નું જ્ઞાન છે. પયગમ્બરે ઈસ્લામ મુહમ્મદ(ﷺ)એ એક વખત ફરમાવ્યું “હાપણ એ મોમિનની ખોવાયેલી ચીજ છે તે જ્યાંથી મળે લઈ જ લો કારણકે તે તેનીજ ખોવાયેલી ચીજ છે” (સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન તિરમીજી હદિસ નં. ૨૬૭૮). આપ હુજુરનું સમગ્ર જીવન આ હાપણની વાતને સમર્પિત હતું. આપએ હાપણનો રસ્તો અપનાવેલ હતો. આપના દરેક કાર્યમાં હાપણ જ હાપણ દ્રષ્ટિગોચર થતું હતું અને આપની જવાબદારીઓ પણ તેનાથી જ વિભુષિત હતી.

પયગમ્બરે ઈસ્લામની પરંપરાઓ અને કુરઆન એ હાપણના મોતી છે. સમગ્ર માનવ જાત માટે આ નાનકડી બુકલેટમાં મેં આપની પરંપરા અને કુરઆની આયતો પસંદ કરીને મોકલી છે અને નાનકડા મેસેજો જેમાંથી હાપણ ટપકે છે તે પણ રાખેલ છે. આ એક મહાન સર્ચ લાઈટ છે તેઓ માટે જેઓ પોતાને સુંદર હેતુમય જીવન જીવવા માગે છે. અને બૌદ્ધિક વિકાસ ચાહે છે.

૧૨-૦૩-૨૦૨૧
નવી દિલ્હી (ભારત)

મૌ. વહીદુદ્દીન ખાન

(૧) ઈલ્મ-વિધ્યાની ઈસ્લામમાં અગત્યતા

મુહમ્મદ (ﷺ) પયગમ્બરે ઈસ્લામ ઈ.સ. ૫૭૦ માં જનમ્યા હતા. મક્કામાં, અને અરબસ્તાનમાં તેમણે પોતાની ૪૦ વર્ષની ઉમરે પ્રથમ વહિ (revelation) આવી. જેમાં જ્ઞાન મેળવવા માટે બહુજ ભાર આપવામાં આવ્યો છે. (જુઓ કુરઆન સૂ. ૯૬/૧, પઢો પોતાના રબના નામથી જેણે પેદા કર્યો).

કોઈજ શંકા વિનાની વાત છે કે ઈલ્મ-જ્ઞાન એ માનવની પ્રગતિનું પ્રથમ પગથીયું છે. ખુદાએ માનવને પ્રાણીના રૂપમાં બનાવ્યો છે. માનવને મર્યાદિત ક્ષમતાઓથી સંપન્ન કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ માનવમાં બૌદ્ધિક, અસીમ ક્ષમતા પણ આપેલ છે જે પશુમાં નથી.

આ જે બૌદ્ધિક ક્ષમતા આપેલ છે તેનો ઉપયોગ બહુજ જરૂરી છે. જ્ઞાન મેળવવાથી માણસ ઉચ્ચતમ બૌદ્ધિક સ્તર પર પહોંચે છે.

આ જ્ઞાનના કારણે જ માનવ ઈતિહાસ જાણી શકાય છે. તે પ્રકૃતિની રહસ્યમયતા જાણી શકે છે. શીખવાનું મહત્વ એક વ્યક્તિ માટે એટલુંજ જરૂરી છે, જેટલું તે બીજા માટે છે.

(૨) ઈલ્મ મેળવવું

પયગમ્બરે ઈસ્લામ (ﷺ) એ એક વખત ફરમાવ્યું “એ દરેક મુસ્લિમ પુરૂષ અને સ્ત્રીની ફરજ છે કે તેઓ જ્ઞાન મેળવે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન ઈબ્ને માજાહ હદીસ નં. ૨૨૪). આ પરંપરા ઈસ્લામમાં જ્ઞાનનો મહિમા બતાવે છે. જ્ઞાન એ ખુદા-ઈશ્વરને જાણવા માટે બહુજ જરૂરી છે. તેના માટે જ જ્ઞાન મેળવવું ફરજ છે. જ્ઞાનથી માણસમાં જાગૃતિ આવે છે. તેનાથી માનવ મન ની ક્ષિતિજો વિસ્તરે છે. તેનાથી માનવ મનની વિશાળતા વધે છે. જેનાથી જ્ઞાનની ગહનતા જાણી શકે છે. બીજાના અનુભવોથી શીખવાની ક્ષમતાથી તેનું બૌદ્ધિક સ્તરમાં વૃદ્ધિ થાય છે. જ્ઞાન ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે બહુજ જરૂરી છે. માનવ જ્ઞાનથી જ પરિપક્વ થાય છે. આ બૌદ્ધિક વિકાસ એ સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. તેનાથી જ માનવ અને પશુમાં માનવ હોવાનું સ્તર વધે છે.

(૩) શીખવા માટેનો અદમ્ય ઉત્સાહ

ઈસ્લામના ત્રીજા ખલીફા હઝરત ઉમર દરેક પાસે કાંઈ ને કાંઈ શીખતા જ રહેતા તેઓ જેઓને પણ મળતા. આ રીતે સતત શીખવું એ આપના જીવનમાં સતત ચાલતી પ્રક્રિયા હતી.

આ કઈ રીતે શક્ય બન્યું? જ્યારે માણસ કોઈથી ખુલ્લા મનથી મળે છે તો જ આ શક્ય છે. તો જ પરસ્પરથી શીખી શકાય. શીખવાની આ કળાવાળો માણસ પૂર્વગ્રહ અને અભિમાનથી ખાલી હોવો જોઈએ. તેમણે બીજાઓને શીખવાની માનસિકતા દર્શાવવાથી દુર રહેવું જોઈએ. તેની માનસિકતા આવી હોવી જોઈએ. જે કોઈ મળે તે લેવા માટે હું હમેશાં તત્પર રહીશ. કોઈ મારી ભૂલો બતાવશે તો પણ હું માનીશ અને તે સુધારવા પ્રયત્ન કરીશ.

શીખવાની પ્રક્રિયામાં શીખનાર નો રોલ પણ શીખવાડનાર જેટલો જ અગત્યનો છે. બીજા પાસેથી શીખવા માટે મગજ શાંત રાખવું બહુજ જરૂરી છે. દુનિયા જ્ઞાન અને વિદ્વતાથી ભરપૂર છે. જેનાથી ઈશ્વરની સમજણ પડે છે. એક જ શરત છે કે માણસમાં યોગ્ય વિચારસરણી, સમજવાની હોવી જોઈએ.

(૪) જ્ઞાનનો ભંડાર

ઈસ્લામના પયગમ્બરએ એક વખત ફરમાવ્યું “હાપણ એ આપણી ગુમાવેલી વસ્તુ છે તે જ્યાંથી પણ મળે લઈ લો.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન અલ તિરમીજી હદીસ નં. ૨૬૮૭). આ પરંપરા આપણને સમજાવે છે કે જ્ઞાનની વૈશ્વિકતા. આનો અર્થ છે કે જ્ઞાન, ક્યાંયથી પણ મળે તે તમામ માનવનો હક્ક છે, લઈ લો. આ દરેક માટે સાફ છે. આ કોઈની જાગીર નથી. બધા માટે તે સરખી જ છે જે તે મેળવે.

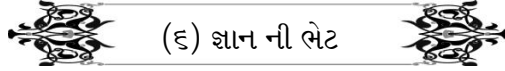
જ્ઞાનની સર્વવ્યાપકતાનો ખ્યાલ બહુજ અગત્યનો છે. આના સિવાય જ્ઞાનની વ્યાપકતા શક્ય જ નથી. જ્ઞાનનો ખજાનો સમુદ્ર જેટલો વિશાળ છે, ગમે તેટલું વાપરો ખતમ થતું જ નથી.

(૫) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની કળા

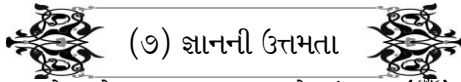
પયગમ્બરે ઈસ્લામ (ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “જ્ઞાન મેળવવા ચીન પણ જવું પડે તો જાઓ.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સુઆલુલ ઇમામ હદીસ નં. ૧૫૪૩). આ બતાવે છે કે જ્ઞાન મેળવવામાં

કોઈ પૂર્વગ્રહ કે અવરોધ ન હોવો જોઈએ. ચીનમાં એ સમયે જવું એ આસાન નહોતું તેથી પયગમ્બર સાહેબના કથનનો અર્થ એ છે કે જ્ઞાન મેળવવા માટે દરેક જાતની મુસીબત ઉઠાવો. જ્ઞાન મેળવવામાં કોઈ પણ ચીજ અવરોધરૂપ ન હોવી જોઈએ. જ્ઞાનથી માણસ લોખંડમાંથી સ્ટીલ બની જાય છે.

આ પરંપરા જ્ઞાન મેળવવા માટે મુસાફરી કરવાનું સુચવે છે, તેની અગત્યતા બતાવે છે. મુસાફરીથી માનવીનું માનસિક સ્તર વિસ્તૃત થાય છે. મુસાફરીથી નાનકડી જગ્યાએથી અમાપ વિસ્તૃત પૃથ્વી જોવા મળે છે

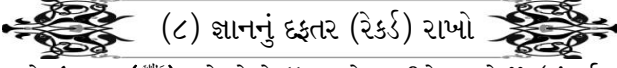
પયગમ્બરે ઈસ્લામ (ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “પિતા તેની ઓલાદને સૌથી મોટી ભેટ યોગ્ય ભણાતર છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન તિરમીજી હદીસ નં. ૧૮૫૨). અન્ય ભેટો તો ક્ષણિક હોય છે, જ્યારે ઈલ્મની ભેટ કાયમી હોય છે, આજીવન પર્યન્તની હોય છે. દરેક વ્યક્તિની પ્રથમ સ્કુલ એ પોતાનું ઘર છે અને મા-બાપ તેમના ઉમદા શિક્ષક છે. આપણને આ હદીસથી બે ચીજ જાણવા મળે છે. પહેલું એ કે મા-બાપે પોતે જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. કેમકે તેઓ જ જો અજ્ઞાની હશે તો પોતાના બાળકને શિક્ષણ કેવી રીતે આપી શકે? બીજું એ કે ઘર માત્ર બાળકો માટે ઉછેરનું કેન્દ્ર પણ છે જ. દરેકે દરેક ઘર ભણાતરનું પારણું અને જ્ઞાનની તાલીમનું કેન્દ્ર હોવું જોઈએ. અન્યથા એ સંપૂર્ણ નહીં હોય.

એક પરંપરા પ્રમાણે, એક વખત પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું “વિદ્વાનની શ્યાહી એ શહિદના લોહીથી ય વધારે ઉત્તમ છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ તારીખ બગદાદ, લેખક અલ ખતીબ-અલ બગદાદ, વોલ્યુમ ૨, પેજ ૧૮૦).

આ હદીસ બતાવે છે કે ઈલ્મ એટલે કે જ્ઞાન એ દરેક વસ્તુથી ઉત્તમ છે. શીખવું એ જાણે મગજનો ખોરાક છે. તેમાંથી આપણી માનસિક ક્ષિત્તિજો વિસ્તરે છે. ઉચ્ચ સ્તરનું શિક્ષણ ઉત્તમ માનસિક કાર્ય સાથે સંકડાયેલું છે જે વધુ સારું આયોજન કરે છે. કોઈ પણ શારીરિક પ્રવૃત્તિ

એ મર્યાદિત હોય છે. અમુક સમય પછી આપણે આપણી શારીરિક ક્ષમતાની લીમીટ-મર્યાદામાં રહી જઈએ છીએ. પરંતુ જ્ઞાનની બાબત અલગ છે. તેની કોઈ મર્યાદા હોતી નથી. એક માણસ જે જ્ઞાનની સંપત્તિ ધરાવે છે તેની તો કોઈજ મર્યાદા હોતી નથી. તે સંપત્તિ અપાર સંપત્તિ હોય છે.

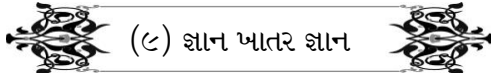
(૮) જ્ઞાનનું દક્ષતર (રેકર્ડ) રાખો

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ) કહે છે કે “જ્ઞાનને લખીને રાખો.” (સંદર્ભ ગ્રંથ દારમી હદીસ નં. ૫૧૪). આનો અર્થ એ છે કે જ્ઞાનને હમેશાં લખીને રાખવું જોઈએ. આવું લખેલું રાખવાથી માણસના મગજમાં જે ચીજ હોય તે પેપર-પાનાઓમાં આવી જાય છે અને લાંબા સમય સુધી રહે છે. અનેક વંશજો સુધી ચાલે છે.

એક રસ્તો જ્ઞાનને સચવાયેલું રાખવાનો એ પણ છે કે લખીને તેનું પુસ્તક બનાવી દેવામાં આવે, દરેક વિષયનું પુસ્તક બનાવીને લાયબ્રેરીમાં મૂકવામાં આવે.

ડાયરી બનાવીને લખવી એ પણ એક અન્ય જાતનું જ્ઞાન રાખવાનું સાધન છે. ડાયરી રાખવી એ તો દરેક માટે સહેલો ઉપાય છે. ખાનગી ડાયરી એ વ્યક્તિગત અનુભવો, વિચારો અને સારાંશ લખવા માટે ઉત્તમ સ્ત્રોત છે.

જે માણસ ડાયરી રાખે છે તે માણસ તેને ડાયરી લખનાર અંગ્રેજીમાં ડાયરીસ્ટ કહેવામાં આવે છે. એક ડાયરી એ નોંધોની રીતે ડાયરીમાં માણસની વ્યક્તિગત બૌદ્ધિક મુસાફરીનો રેકોર્ડ હોય છે. ડાયરીનો એક અન્ય અસરકારક ઉપયોગ એ પણ છે કે તેનાથી “સ્વપરિક્ષા” અને જવાબદારી ભાવ વધે છે. ડાયરી રાખવાથી માણસમાં પોતાની સફળતા અને નિષ્ક્રિયતાનું નિરીક્ષણ કરીને પોતાની જાતને સુધારી શકાય છે. આ રીતે ડાયરીથી માણસનો બૌદ્ધિક વિકાસ થાય છે.

(૯) જ્ઞાન ખાતર જ્ઞાન

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું “જ્ઞાનને પારણાથી કબર સુધી મેળવતા રહો.” (સંદર્ભ ગ્રંથ તારીકે ઈસ્બલ વોલ્યુમ (૧) પેજ ૭). આપણને આ હદીસથી જાણવા મળે છે કે જ્ઞાન એ થોડા સમયનો લાભ નથી પરંતુ એ કાયમી વાત છે જે જન્મથી લઈને મૃત્યુ સુધી ચાલતું

રહે છે. તેથી જ્ઞાન એ દરેક હાલતમાં ઈચ્છનીય છે જ. જ્ઞાનનો સાચો ઉપયોગ માણસનું જીવન ઘડતર છે. આ કોઈ થોડા સમયની વાત નથી. આ તો જીવનની ચાલતી પ્રક્રિયા છે. જે દરેક સ્થિતિમાં અને દરેક જગ્યાએ ચાલે છે. આ ઘડતરની પ્રક્રિયાનો કોઈ જ અંત નથી. તે અનંત છે. તેથી આ ક્રિયા મૃત્યુપર્યંત ચાલુ રહે છે. મગજ ક્યારેય સ્થિર-બંધીયાર થતું નથી. તેને જ્ઞાનના ખોરાકથી જીવંત રાખવું જોઈએ જેવી રીતે ખોરાક ખાવાથી શરીર જીવંત રહે છે. આ ખોરાક વિના શરીર નબળાઈ અનુભવે છે તે જ રીતે જ્ઞાનના ખોરાક વિના બૌદ્ધિક વિકાસ થતો જ નથી. આ રીતે બૌદ્ધિક વિકાસ વિનાના લોકોથી દુનિયામાં મહાન કામ થતું નથી.

૧૦. બીન લાભકારી જ્ઞાન

પયગમ્બરે ઈસ્લામ (ﷺ)ની એક સુંદર મજાની દુઆ-પ્રાર્થના છે કે “ અય અલ્લાહ મને નકામા જ્ઞાનથી બચાવજે” (અલ્લાહુમ્મા ઈન્ની અઉજુબેકા મીન ઈલ્મીન લાયન્દા) (સંદર્ભ ગ્રંથ સહીહ મુસ્લીમ હદિસ નં.૨૭૨૨). સાચું જ્ઞાન હોયતો તે માનવજાત માટે ફાયદાકારક હોય છે. અન્ય તરફ જે જ્ઞાનથી માણસજાતને ફાયદો ન થાય તે જ્ઞાન નકામું છે ઈચ્છનિય નથી. આવું નકામું જ્ઞાન મેળવવું એ સમયનો બગાડ જ છે.

૧૧. એક વિકસીત વ્યક્તિત્વ

કુરઆનમાં ખુદા તઆલા સાચા માણસને એક છોડ તરીકે સરખાવે છે (કુરઆન ૧૪/૨૪-૨૫) જેવી રીતે છોડ આગળ વધીને વૃક્ષ થઈ જાય છે એવી જ રીતે માણસનું વ્યક્તિત્વ પણ વધીને લીલાછમ વૃક્ષ જેવું બની જાય છે. શારીરિક રીતે નાનું બાળક વધીને શક્તિશાળી માણસ થઈ જાય છે. જો માણસની વિચારચાત્રા તંદુરસ્ત રહી તો આ માનવ મન પણ આવા સુંદર મજાનો વિકાસ કરે છે જેવો વિકાસ શરીરે કર્યો.

આ ચિંતનક્રમ દરેક માણસમાં કુદરતી રીતે ચાલે જ છે. સૌ લોકો એ આ ચિંતનક્રમ ખોરવાઈ ન જાય તે માટે ધ્યાન રાખવું જોઈએ. ઝરણા માંથી પાણી નીકળે છે તેવું જ અવરોધવિહીન વિચાર પણ નીકળે છે.

(૧૨) જેઓ વધુ જાણતા હોય તમને પૂછો

કુરઆનમાં ખુદા તઆલા કહે છે “જો તમે ન જાણતા હો તો જાણકારોને પુછો” (કુરઆન ૧૬/૪૩). એટલેકે જો તમે જાણતા ન હો તો જે આ બાબતમાં જાણતું હોય તેને જ પુછો. લોકોને બીજાને પુછવું ગમતું નથી. તે લોકો ને લાગે છે કે બીજાની સલાહ લેવી એ જાણે એવું છે કે બૌદ્ધિક લઘુતાની નિશાની છે. આ બહુજ ખરાબ ટેવ છે. સ્વસ્થ ટેવ એ છે કે એવું સમજવું કે બીજાને પુછવું એ એવું છે કે જેમ આપણે ડીકશનરી કે એન્સાયકલોપેડીયા માં જોઈએ છીએ. કોઈપણ માણસ સર્વાંગ સંપૂર્ણ હોતો જ નથી. તે પોતાની ખામીઓ શોધવા માટે પુસ્તકો વાંચે છે. આ જ રીતે, તેણે જે લોકો જ્ઞાનને વહેંચતા હોય તેમની સાથે પૂછવું અને સમજવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. જે માણસ જ્ઞાની છે જે જાણે છે તે એવો છે જાણે જીવંત બુક-પુસ્તક. જાણકારને પૂછવું એ એવું જ છે જાણે એક પુસ્તક વાંચવું. તેથી જ્ઞાનમાં તો વૃદ્ધિ થશેજ સાથે સાથે સબંધો પણ સુધરશે.

૧૩. ઈશ્વરીય ઈનામોમાં ચિંતન

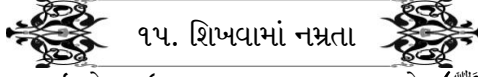
પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું છે કે “ઈશ્વરીય ઈનામોમાં-આશીર્વાદોમાં ચિંતન કરવું એ મહાન ઈબાદતનું કામ છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ: અલ અંજુમન, લેખક અબુ શૈખ અલ અસ્બાહની હદિસ નં. ૪૩). ઈશ્વરીય ભેટો-આશીર્વાદોમાં ચિંતન કરવા જેવું કોઈ ઈબાદતનું કામ આ દુનિયામાં નથી. આનાથી વધુ મોટું ઈશ્વરની નજદિક કોઈ કામ નથી. આવા ચિંતનથી આપણને વિવિધ ઈશ્વરીય વરદાન કહો કે આશિર્વાદ કહો જુદી જુદી દ્રષ્ટિથી દરેક ચીજ માં જોવા મળશે. તેથી જ આ કામને ઈબાદત માટેનું ઉત્તમ કામ કહેવામાં આવે છે. આ ઈસ્લામી પરંપરામાં ઉત્તમ કામ કહેવામાં આવ્યું છે.

ઈશ્વરીય કૃપા (blessings) ની શોધથી પણ આપણે ઈશ્વરની નજદીક પહોંચી શકીએ છીએ. માનવ માટે આ ઈશ્વરની અનુભૂતિ નો સૌથી મોટો સ્ત્રોત છે.

૧૪. પ્રતિબિંબની પ્રક્રિયા

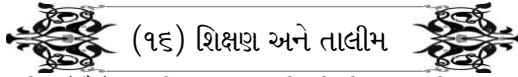
અબુદરદા પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)ના ઉત્તમ સાથી હતા. અબુદરદાના મૃત્યુ પછી તેમની પત્નિને એક માણસે પુછ્યું(ઉમ્મે દરદાને) અબુદરદાનું સૌથી વધુ પ્રિય કામ કયું હતું? ઉમ્મે

દરદારએ કહ્યું “વિચારવું અને શીખવું” (સંદર્ભ ગ્રંથ: સુનન નિસાઈ હદિસ નં.૧૧૮૫૦) આનાથી જાણવા મળે છે કે એક માનવી માટે ઉત્તમોત્તમ કાર્ય તેની આજુ બાજુ રહેલ પ્રકૃતિનું નિરીક્ષણ કરવું અને તેનાથી બોધપાઠ લેવો તે જ છે. આ કાર્ય એ બૌદ્ધિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ કરવાની (માનવમાં) પ્રક્રિયા છે જેનાથી માણસ ગંભીર સ્વરૂપમાં ચિંતન કરીને મૃત્યુ સુધી આ કામ ચાલુ રાખે છે.

૧૫. શિખવામાં નમ્રતા

હઝરત અબ્દુલ્લા ઈબ્ને મસ્ઉદ નામના પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)ના એક સાથી કહે છે “જ્યારે તમે કંઈ જણતા ન હો ત્યારે કહો કે ઈશ્વર બધું જ જાણે છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ: સહીહ બુખારી હદિસ નં.૪૮૨૨). આ સિદ્ધાંત ને શીખવામાં નમ્રતા કહી શકાય. વિકાસ માટે અતિ જરૂરી ગુણ છે. અરબસ્તાનમાં એક કહેવત છે “લા અદરી નીસ્કુલ ઈલ્મ” અર્થાત હુ જાણતો નથી એવું કહેવું એ અડધું ઈલ્મ-જ્ઞાન છે“ એવું કહેવું કે હું જાણતો નથી એ સામાન્ય વાત નથી. આનો અર્થ એ છે કે “તે પોતાના અજ્ઞાન વિષે જાગૃત છે“ આવી વ્યક્તિમાં પુછપરછની ભાવના જાગૃત થાય છે. પરિણામ તથા તે અંત મેળવવા સુધી લઈ જાય છે. જ્યારે માણસ કાંઈ જાણતો ન હોય તો તેણે આ કબુલ કરી લેવું જોઈએ. જાણતો નથી એમ કહેવું પણ એટલુંજ અગત્યનું છે જેટલું કે “જાણવું”. આ વલણ વીના માણસની આધ્યાત્મિક પ્રગતિ શક્ય જ નથી.

(૧૬) શિક્ષણ અને તાલીમ

પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)ના એક સાથી કહે છે કે “જ્યારે પણ એક પક્ષી આકાશમાં ઉડતું નજરે આવતું તો પયગમ્બર સાહેબ અમને જ્ઞાનના એક ભાગની યાદ અપાવતા”. (સંદર્ભ ગ્રંથ સહીહ ઈબ્ને હીબ્બન હદિસ નં. ૬૫).

આ પરંપરા આપણને બહુ ન્યાયી શિક્ષણ અને તાલીમનો ખ્યાલ અપાવે છે. આ વાતથી જાણવા મળે છે કે ઔપચારિક શિક્ષણ મેળવવું એ જ શિક્ષણ નથી પરંતુ સ્કુલની બહાર પણ જ્ઞાનની ગંગા વહે છે તેનાથી અલિપ્ત ન રહેવું જોઈએ. હકીકત એ છે કે દુનિયાના દરેક ઘરના માં જ્ઞાન છુપાયેલું જ છે. તે ઘરના નાની હોય કે મોટી. જો શિક્ષક સજાગ હોયતો સ્કુલની

બહાર દુનિયામાં પણ શિક્ષણનું ઝરણું વહાવી શકે છે અને તે રીતે બાળકોને પ્રબુધ્ધ બનાવી શકે છે. આ જ રીતે એક નેતા પણ તેના અનુયાયીઓને માનસિક અને આધ્યાત્મિક તાલીમ આ જ સિદ્ધાંતો પર કુદરતી બનાવોમાં આપી શકે. આપણી આખી દુનિયા એ વિશાળ શાળા છે. જે જ્ઞાન પિપાસુ છે. તે તો દરેક જગ્યાએ, દરેક ક્ષણે, આંખો ખુલ્લી રાખીને જુએ તો જ્ઞાન મળી જ રહેશે. અને જ્ઞાન વધતું જ રહેશે. તેની વિદ્વતાપૂર્ણ સફર મૃત્યુ સુધી ચાલતી જ રહેશે.

(૧૭) જ્ઞાન અને ગંભીરતા

અબ્દુલ્લા ઈબ્ને અબ્બાસ કહે છે કે “જે માણસ ઈશ્વરથી ડરે છે તે વિદ્વાન જ છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સુન્ન અલ દારીમી હદીસ નં. ૩૪૫). પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)ના વરિષ્ઠ સાથી બતાવે છે કે ગંભીરતા અને સાવચેતી એ અગત્યના પાસાઓ છે જ્ઞાન મેળવવાના. જ્ઞાન એ ફક્ત માહિતી મેળવવાનું જ નામ નથી. જ્યારે (સમજદાર) માણસ ઊંડું જ્ઞાન મેળવે છે તો તેના સુંદર પરિણામે તે ઈશ્વરની તરફ સચેત થઈ જાય છે. આ સાવચેતીથી મનુષ્યમાં ગંભીરતા પેદા થાય છે. જ્યારે જ્યારે મનુષ્યમાં ગંભીરતા વિહીન જ્ઞાન હોય છે ત્યારે સમજવું કે તેમને સાચી રીતે જ્ઞાન મળ્યું જ નથી.

સાચું જ્ઞાન ત્યારે જ કહેવાય જ્યારે માણસને નવો જ માણસ બનાવે. એક માણસ જે સાચું જ્ઞાન ધરાવે છે તે કુદરતી હકીકતોથી વાકેફ હોય છે. જે માણસ આ હકીકત જાણતો હોય તેને વિવાદોમાં રહેવું પરવડે નહિ. તેને બોલવામાં બેદરકારી પરવડે જ નહી. તે લોકોની વાતોને હળવાશથી નથી લેતો. સાચું જ્ઞાન માનવીને ગંભીર અને જવાબદાર દરેક અર્થમાં બનાવે છે.

(૧૮) જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ

કુરઆનમાં એક સરસ મજાની દુઆ છે કે “અય મારા પાલનહાર.. મારા જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કર.” (કુરઆન ૨૦/૧૧૪). આ કુરઆની પ્રાર્થના આપણને ઈસ્લામમાં જ્ઞાન મેળવવાની અગત્યતા બતાવે છે. ઈસ્લામના શિક્ષણ પ્રમાણે દરેક સ્ત્રી-પુરુષે જ્ઞાન મેળવવા સતત પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. અને તેમાં વૃદ્ધિ કરવા પ્રાર્થના એ નિશ્ચયનું જ બીજું નામ છે. પ્રાર્થનાની સચ્ચાઈ

એ છે કે માણસ પોતાના ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવા મંડી પડે. તેણે ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે તે તેના પ્રયત્નોને સફળતા આપે. આ રીતે પ્રાર્થના એક તેના જીવનનો અભિન્ન અંગ બની જાય છે. જ્ઞાનની કોઈ સીમા નથી. માણસે (નવું નવું) જ્ઞાન મેળવવા સતત પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. જો કે જ્ઞાન અસીમ હોય છે. તેવી જ રીતે તેમાં સંઘર્ષની પણ કોઈ જ સીમા નથી હોતી.

(૧૮) કોઈ જ બહાનું નહિ

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ એક વખત ફરમાવ્યું “માણસ બે વાતોથી હમેશાં છેતરાય છે. (૧) તંદુરસ્તી અને (૨) ફુરસદ” (સંદર્ભ ગ્રંથ: સહીહ બુખારી હદિસ નં. ૬૪૧૨). તે એવું છે કે માણસ હમેશાં વિચારે છે કે તે કામ કરશે જ્યારે તંદુરસ્ત હશે કે ફુરસદમાં હશે ત્યારે. પરંતુ તંદુરસ્તી અને ફુરસદ હમેશાં છેતરામણી હોય છે. તેથી તે આ છેતરામણી રીતે જીવન ગાળે છે. અને એકાએક મૃત્યુ પામે છે. સમજદાર માણસ ક્યારેય બહાના શોધતો નથી. જ્યારે પણ કોઈ કામ મળે તે કામ સુંદર રીતે તુરત જ કરે છે. આ મિનીટ કરતાં કોઈ જ ઉત્તમ સમય નથી હોતો.

૨૦. અંત:પ્રજ્ઞા માર્ગદર્શક બને છે.

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ એક વખત ફરમાવ્યું “ફતવો (અભિપ્રાય) તારા દિલને જ પુછને” (સંદર્ભ ગ્રંથ: મુસ્નદે એહમદ હદિસ નં. ૧૮૦૦૬). આ હદિસ અંતર્જ્ઞાન ને બતાવે છે.

મનુષ્ય જીવનમાં અનેક સમસ્યાઓ વારંવાર આવે છે. માણસ દરેક સમયે ફતવા આપનાર મુફતી ને મળી શકે નહિ. જો મનુષ્યને માનસિક તકલીફો ન હોય તો તે પોતાનો જ માર્ગદર્શક બની શકે છે. આ આંતરસ્ફુરણા એ દિલનો અવાજ હોય છે. ફક્ત શરત મનનું સાફ હોવું છે. તે દરેક જગ્યાએ હાજર જ હોય છે.

(૨૧) ડહાપણ

પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)ના સાથી, ઉમર ઈબને ખતાબ કહે છે કે “અસત્યને, મૌનથી ખતમ કરો” (હિલાયતુલ અવલીયા વોલ્યુમ (૧) પેજ ૫૫). આ કથન મૌનની શક્તિ બતાવે

છે. એક કહેવત છે કે તાલી બે હાથે જ પડી શકે છે. જો તમે જુઠ્ઠાણાને જુઠ્ઠાણાથી દુર કરવાની કોશીષ કરો તો તેને વધુ ટેકો મળશે. આનાથી વિરુદ્ધ જો તમે મૌનથી જૂઠ ને દુર કરવા ચાહો તો જુઠ પોતાની મેળે જ નાશ પામશે. જો તમે બદલો લેવાની ભાવનાથી દુર રહેશો તો કુદરત તમને સાથ આપશે. તે તમારું કાર્ય સુંદર રીતે કરાવશે તમારા કરતાં પણ સારી રીતે.

 (૨૨) આશાવંત રહેવું

હસન અલ બશરી કહે છે કે “હિંમત એ ઈમાન (વિશ્વાસ)નો એક ભાગ છે” (સંદર્ભ ગ્રંથ: જામી બયાન અલ ઈલ્મ નં. ૬૨૨). આ એ કારણે કે ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ, માણસને મહાન ભરોસો અપાવે છે. અને આ ભરોસાથી હિંમત મળે છે. પરંતુ આ દુનિયામાં ઘણા બધા અણગમતા સંજોગોનો સામનો કરવો પડે છે. જેનાથી તે હતાશાની ગર્તામાં પડી જાય છે. જો માણસ ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ રાખતો હોય તો તે હિંમત નહિ હારે. જીવનના અંત સુધી નાહિંમત થશે જ નહિ. આ વિશ્વાસથી આત્મવિશ્વાસ પેદા થાય છે જે ગમે તેવી સ્થિતીનો સામનો કરે છે.

 (૨૩) ટકાઉ ક્રિયા

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું “ઈશ્વરને સૌથી ગમતું કાર્ય એ કામ છે જે હમેશા કરવામાં આવે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ: સહીહ અલ બુખારી હદિસ નં.૬૪૬૪) દુનિયામાં કોઈપણ કામ કરવામાં આવે, સાચી સફળતા મેળવવી હોય તો હમેશાં સમય થાય જ છે. જે કામ હમેશાં ધગણપૂર્વક કરવામાં આવે તેનાથી સફળતા મળે છે. દુનિયામાં પરિણામલક્ષી કાર્ય માટે સમય તો લાગે જ છે. જો આવું કાર્ય કુદરતના કાનુનો પ્રમાણેનું હોય તો. સાચું કાર્ય આ જ છે. કોઈ પણ કામ શરૂ કરતાં પહેલાં યોજના જરૂર કરવી જોઈએ. તેમણે સંબંધિત બધાજ કામોની સમીક્ષા કરવી જોઈએ. સૌ પ્રથમ પોતાની ક્ષમતા જોઈને યોગ્ય આકારણી કરીને ક્યા સ્ત્રોતો મળી શકે છે તે જોવું જોઈએ અને તેવીજ રીતે સંજોગો પણ જરૂર ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ. આ બધા કાર્યો પછીજ દીર્ઘદ્રષ્ટિ રાખીને લાંબો વિચાર કરીને જ કામ શરૂ કરવું જોઈએ. એકવખત કામ શરૂ કર્યું તો તેને અડધે રસ્તે કદીય છોડવું ન જોઈએ. સફળતા મેળવવાનો આ એકજ રસ્તો છે.

(૨૪) સમયનું ભાન રાખવું

પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)ની પરંપરા આપણને માર્ગદર્શન કરે છે. તેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “સમજદાર માણસ તે છે જે જ્ઞાની હોય” (સંદર્ભ ગ્રંથ: સહીહ ઈબ્ને હિબ્બાન હદિસ નં. ૩૬૧). આ હદિસમાં કહેલ વાત આપ(ﷺ)ની લાંબી પરંપરાનો એક ભાગ છે. તે માનવ જ્ઞાનની સંપૂર્ણતાનો અનુભવ કરાવે છે. ફક્ત બોલવામાં પ્રવિણતા અને પુસ્તકીય જ્ઞાન અને ભૂતકાળની પરંપરાનું જ્ઞાન માત્ર પુરતું નથી. તેને સાંપ્રત સમય તથા ભૂતકાળનું જ્ઞાન પણ હોવું જોઈએ. તેને બન્ને જાતના જ્ઞાન હોવા જોઈએ. તર્કસંગત અને વ્યહવારુ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. આ વિના તે સાર્વત્રિક એ સંદર્ભમાં વસ્તુઓને સમજવામાં નિષ્ફળ જાય છે. તેથી વાસ્તવિકતાનું ઊડાણપૂર્વક વિશ્લેષણ શક્ય નથી. વ્યહવારિક દ્રષ્ટિએ કરે છે તે એક ખામીયુક્ત વ્યક્તિ કરે છે. તે સમયની સ્થિતિમાં શાશ્વત સત્યને કેવી રીતે લાગુ કરવું તે જાણવામાં નિષ્ફળ જાય છે. આવી વ્યક્તિ સફળ થઈ શકતી નથી, તે નવી નવી યોજનાઓ (જ) કર્યા કરે છે.

(૨૫) હેતુમય જીવન

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “ઈમાનવાળાની નિશાની એ છે કે તે નકામી વાતોને છોડી દે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ: મુસ્નદે એહમદ હદિસ નં. ૧૭૩૭) આ કથની બતાવે છે કે માનવીની જીંદગી હેતુમય હોવી જોઈએ. ખરી વાત એ છે કે આ દુનિયામાં કરવાની અનેક વસ્તુઓ છે અને જીંદગી બહુજ નાની છે. આવી સ્થિતિમાં આપણે માણસે બહુજ ધ્યાનપૂર્વક ચયનશીલ બનવું જોઈએ. તેણે તે જ બાબત કરવી જોઈએ જે આ જીંદગીના હેતુને અનુસાર હોય. આ હેતુ સિવાયની અન્ય તમામ ચીજોથી દુર રહેવું જોઈએ. તેની પાસે એટલું તો જ્ઞાન હોવું જોઈએ કે કઈ ચીજ કામની છે અને કઈ ચીજ નકામી છે. તેનામાં આટલી આવડત તો હોવીજ જોઈએ કે તે નકામી અને કામની ચીજોને જાણી શકે. સૌપ્રથમ તેણે લાભદાયક વાતોને પસંદ કરવી જોઈએ. નકામું કામ એ છે કે ફક્ત મજાક-આનંદ માટે કરવામાં આવે કે ટાઈમ પાસ કરવા માટે કરવામાં આવે. એક રીતે જો જોવામાં આવે તો થોડાક ટાઈમ પૂરતું મનોરંજન એ એક જાતની વિલાસીતા જ છે. જે માનવી હેતુમય જીવન પસંદ કરે છે તે આમાં ફસાતો નથી.

(૨૬) લાભનો સિધ્ધાંત

ખુદા તઆલા કહે છે કે “આ દુનિયા નફાકારકતાના સિધ્ધાંત પર બની છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ કુરઆન ૧૩/૧૭). જે વ્યક્તિ અન્યો ને લાભ આપશે તે લોકો પાસેથી પણ લાભ મેળવશે. આ સિધ્ધાંત પ્રમાણે જ્યારે જ્યારે મનુષ્યને લાભ ન થાય ત્યારે તેણે વિચારવું જોઈએ કે તે બીજાઓ માટે લાભકારક બન્યો નથી તેથીજ આવું થયું છે. તેણે બીજાઓને વંચિત રાખ્યા તેથી તેને પણ વંચિતતાનો સામનો કરવો પડ્યો. જો તેણે બીજાઓને આપ્યું હોત તો તેને જરૂર પાછું મળતે !

આ નફાનો સિધ્ધાંત સમગ્ર જીવન સુધી ચાલે છે. તેમાં કૌટુંબિક અને સામાજિક વાતો પણ સામેલ હોય છે જ. આ સિધ્ધાંત પ્રમાણે, ફરીયાદો અને વિરોધનો કોઈજ અર્થ નથી. આ દુનિયામાં દરેક ફરિયાદ અને વિરોધ વ્યહવારિક રીતે વ્યક્તિની ખામીઓ ના લીધે જ હોય છે. માણસે ફરિયાદ અને વિરોધ કરવામાં સમય બરબાદ ન કરવો જોઈએ. એના બદલે તેણે પોતાનું સ્વપરિક્ષણ કરીને વહેલી તકે પોતાની સુધારણા કરવી જોઈએ. આ દરેક સમસ્યાનો ઉકેલ છે.

(૨૭) મૌનમાં સફળતા

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું “જે ચૂપ રહ્યો તે બચી ગયો.” (સંદર્ભ ગ્રંથ મુસ્નદે એહમદ હદીસ નં. ૬૪૮૧). આ નિવેદન બતાવે છે કે જેમ બોલવું અગત્યનું છે તેવુંજ મૌન પણ મહત્વનું કાર્ય છે. જેવી રીતે પગલા લેવા એ કાર્ય છે તો એ જ રીતે કાંઈ ન કરવું પણ એક જાતનું કામ જ છે. જેવી રીતે આગળ વધવું એ કાર્ય છે તેવીજ રીતે (યોગ્ય સમયે) પાછળ હોવું (પીછે હઠ) પણ સમજદારી છે. જેવી રીતે આગળ વધવું એ કામ છે તેવીજ રીતે પીછે હઠ પણ કાર્ય છે જ. જેવી રીતે શક્તિની સ્થિતિમાં ફાયદો છે તેવીજ રીતે નમ્રતાની સ્થિતિમાં પણ ફાયદો જ છે. મૌનનો અર્થ એ નથી કે માત્ર ચૂપ રહેવું. તેને બદલે મૌન એ શાનદાર વ્યુહરચના છે. તેનું જ બીજું નામ મૌન આયોજન છે. શંકા વિનાની વાત છે કે, પ્રચારથી દુર શાંત રીતે કામ કરવું એ ઘોઘાટમય રાજકીય કાવાદાવાથી ક્યાંય ઉત્તમ છે. મૌન તેની સાથે કેટલાય ફાયદાઓ લાવે છે. જ્યારે માણસ મૌન હોય છે ત્યારે તે વિચારે છે અને તે બીજાઓથી શીખે છે. જ્યારે માણસ કોલાહલ વિહીન મૌન ધારણ કરે છે ત્યારે તે પોતાના આંતરમન ને જાગૃત કરે છે.

ક્યારેક બોલવું પણ જરૂરી હોય છે. પરંતુ એ જ સમયે માણસે ખામોશ રહેવાનો મહિમા પણ જાણવો એ ડહાપણ છે. ક્યારેક મૌન-શાંત રહેવાથી પરિસ્થિતી ખરાબ થવાથી બચાવે છે. નિરવ મૌન એ અઈચ્છનીય વાતોને અવગણવાનું નામ છે. તે વાત શંકા રહિત છે કે અમુક વસ્તુઓને અવગણવું એ ડહાપણભર્યું કામ (wise action) છે.

 (૨૮) બે અલગ અલગ ગુણો

ખુદા તઆલા કુરઆનમાં કહે છે કે “દરેક માનવમાં બે અલગ અલગ ગુણો રહેલા છે. એક નફસે અમ્મારા અને બીજો નફસે લવ્વામા.” (કુરઆન ૧૨/૫૩, ૭૫/૨)(મનેચ્છા અને ઠપકો આપનાર મન). આ બન્ને ચીજો માનવ મનમાં કુદરતી રીતે જ જન્મજાત આવેલ હોય છે. નફસે અમ્મારા એટલે કે ego અથવા અહમ્ અને નફસે લવ્વામા એટલે પોતાનો અંતરાત્મા. આ બન્ને ગુણો શરૂઆતમાં સુષુપ્ત અવસ્થામાં રહ્યા હોય છે. જો તેમને જગાડવામાં ન આવે તો તેઓ એ જ નિષ્ક્રિય સ્થિતિમાં જ રહે છે. જો કોઈ વસ્તુ તેઓને ઉશ્કેરે કોઈ માણસ વિરૂદ્ધ, તો અહમ- ego જાગી જાય છે. તેનું પરિણામ એ સુષુપ્ત અજગરને જગાડવા જેટલું ખતરનાક હોય છે. બીજી બાજુ તેનાથી વિરૂદ્ધ જો કોઈ માણસને નમ્રતાપૂર્વક વર્તનથી જીતવામાં આવે તો જે પહેલા લોકો તેની પાસે કાંટાની આશા રાખતા હતા તેઓ (આ નમ્રતાથી) આની પાસે જ ફુલો નો અનુભવ કરશે. તે હવે તેમના માટે દયાના નમૂનો બનશે.

 (૨૯) સફળતા ધૈર્યથી મળે છે

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ) ફરમાવે છે કે “જાણી લો કે સફળતા ધીરજ રાખવાથી જ મળે છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ મુસ્નદે એહમદ હદીસ નં. ૨૮૦૩). ઉતાવળ એ ધૈર્યથી તદ્દન વિરોધી છે. ઉતાવળું કાર્ય એ આયોજન-વિચાર વિનાનું હોય છે. અને ધૈર્ય એ આયોજનબદ્ધ હોય છે. જ્યારે એ જ કાર્ય સફળ થાય છે. સંપૂર્ણ આયોજન સાથે કરવામાં આવે તે આયોજન માંગે છે અને ખંતથી જ સફળતા મળે છે.

 (૩૦) મુકાબલાથી દુર રહો

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું “એ યોગ્ય નથી કે મોમિન પોતે જ પોતાની જાતને અપમાનીત કરે! તેમને પુછવામાં આવ્યું તે પોતાને શા માટે અપમાનિત કરે? તે

મુસીબતનો સામનો કરવા તૈયાર થઈ જાય કે જ્યારે તેની પાસે તેનો સામનો કરવાની તાકાત (જ) ન હોય.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન અલ તિરમીજી હદીસ નં. ૨૨૫૪). પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)નું આ કથન આપણને સુંદર સિધ્ધાંત આપે છે કે માણસનું કાર્ય હમેશાં ફળદાયી હોવું જોઈએ. જો તેની પાસે એવી શક્તિ ન હોય કે તે કોઈ મોટી તાકાતથી લડી શકે, અને જો તે લડે તો તેને અપમાનિત થવું પડશે. અને હાર મળશે. અને એવા કાર્ય માં જોડાવું યોગ્ય નથી જેનાથી પોતાનો જ વિનાશ થાય.

 (૩૧) તમારાથી નીચાને જુઓ

પયગમ્બરે સાહેબ(ﷺ)એ તેમના અનુયાયીઓ ને આદેશ આપ્યો છે કે તેઓ તેમનાથી ઉંચા ને ન જુએ પરંતુ તેમનાથી નિમ્નને જુએ, ભૌતિક બાબતોમાં. આ રીતે તેઓ ઈશ્વરીય આશીર્વાદનું સન્માન જાળવી રાખશે. (સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન અલ તિરમીજી હદીસ નં. ૨૫૧૩). ઈશ્વરે આ દુનિયા જ એવી રીતે બનાવી છે કે તેમાં ઊંચ-નીચ હોય જ છે. અમુક લોકો આગળ હોય છે અને અમુક લોકો પાછળ હોય ચે. આ સ્થિતિનો ફાયદો એ છે કે સ્પર્ધાનું વાતાવરણ હમેશ જળવાઈ રહે છે. આ પડકાર અને સ્પર્ધાના કારણે જ જીવનમાં પ્રગતિ અને વિકાસ થાય છે. આ જ કારણે કોઈ માણસ કોઈથી આગળ હોય છે અને કોઈ બીજાથી તે જ માણસ પાછળ હોય છે. માણસે હમેશાં ભૌતિક રીતે નીચા માણસને જ જોવું જોઈએ. આનું પરિણામ એ આવશે કે માણસ ક્યારેય ઈશ્વરીય આશીર્વાદો જે ઈશ્વરે તેને આપેલા છે તેને યાદ રાખશે. તે ઈશ્વરનો આભારી થતો રહેશે. આનાથી વિરુદ્ધ જો તે તેના કરતાં ભૌતિક રીતે ઉચ્ચ માણસને જોશે તો તેનામાં નફરત અને નારાજગી-રોષ જ વધશે. ફાયદો કોઈ નહિં થાય.

સકારાત્મક સ્વભાવ જાળવવાથી વ્યક્તિના માનસિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસમાં ફાળો મળે છે અને નકારાત્મક સ્વભાવ માનસિક અને તેના આધ્યાત્મિક વિકાસને અવરોધે છે.

 (૩૨) ટાઈમ પાસ

કુરઆન કહે છે કે “સમય બતાવે છે કે માનવી નુકસાનમાં છે.” (કુરઆન ૧૦૩/૧-૨). કુરઆની આ આયત પ્રમાણે માનવની જીંદગી જાણે બરફ જેવી ક્ષણ ભંગુર છે. તે બરફની જેમ ઓગળતી રહે છે. સામાન્ય માણસની જીંદગી ૬૦ વર્ષ સમજો તો પણ જન્મ પછી તુરતજ

તેની જીંદગી જાણે ઓગળવા લાગે છે. માણસની ઉલટી ગણતરી જનમ્યા પછી તુરત જ ચાલુ થઈ જાય છે (countdown). જનમ્યાના પહેલા વર્ષે તે ૫૯ વર્ષ જ બાકી રહ્યા હોય છે. તે જ રીતે બાકીના વર્ષો સમજો. આ રીતે દરેક માણસનું કાઉન્ટ ડાઉન- ઉલટી ગણતરી જનમ્યા પછી તુરત ચાલુ થતી જ રહે છે. કોઈપણ તેને રોકી શકતું જ નથી. આવી સ્થિતિમાં દરેક માણસે પોતાની એક એક મિનિટ નું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે તે કેવી રીતે ખર્ચાય છે. કારણકે ગયેલો સમય ક્યારેય-ગમે તેટલા રૂપીયા આપો પાછો આવતો જ નથી. જેવી રીતે ભૂતકાળ પણ પાછો આવતો નથી તેવી જ રીતે આ સમય પણ પાછો આવતો નથી તેથી તેને ગપસપમાં પસાર ન કરવો જોઈએ.

(૩૩) નિરાશા કદીય નહીં

ખુદા તઆલા ફરમાવે છે કે “અય મારા બંદાઓ, ઈશ્વરની(મારી) દયાથી કદીય નિરાશ ન થતા તે દયા ઘણી જ છે.”(કુરઆન ૩૯/૫૩).

જ્યારે પણ માણસ નિરાશ થાય છે ત્યારે તે તેની માત્ર શક્યતાઓ જ જુએ છે, વિચારે છે. તે ક્યારેય નિરાશ ન થાય, જો તે ઈશ્વરીય દ્રષ્ટિથી તેની આંખો ઈશ્વરીય શક્યતાઓને જુએ.

માનવીય શક્યતાઓની એક હદ હોય છે. પરંતુ ઈશ્વરીય શક્યતાઓની કોઈ હદ હોતી નથી. જો માણસને આ વાતની જાણ થઈ જાય તો તે ક્યારેય નિરાશ ન થાય. જ્યારે માણસને લાગે છે કે તેની હદ આવી ગઈ છે, ત્યારે તેના માટે અન્ય શક્યતાઓ હોય છે. જેની કોઈ જ હદ નથી હોતી. અને ત્યાં કોઈ જ અવરોધો નથી હોતા. સાચી વાત એ છે કે ઈશ્વરે માણસને આશાઓનો ખજાનો અર્પણ કરેલ છે કે તે ક્યારેય આશાથી ખાલી થતો નથી. તેને ક્યારેય એવું લાગતું નથી કે તેના માટે ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ અને નિરાશા આ બન્ને સાથે સાથે જઈ (જ) ન શકે.

(૩૪) ઉચ્ચતમ નૈતિકતા

એક વખત પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)એ તેમના સાથીઓને કહ્યું “શું હું તમને ઉચ્ચ નૈતિકતાના ધોરણ ન બતાવું?” આપના સાથીઓએ કહ્યું “જરૂર બતાવો.” ત્યારે પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું “જે લોકો તમારી સાથે સબંધો તોડે તેની સાથે તમે સબંધો જોડો. જે

તમને ન આપે તેને તમે આપો. જે લોકો તમારી સાથે ખોટું કરે તમને માફી આપો.”(સંદર્ભ ગ્રંથ અલ મુજમઅલ અવાત હદીસ નં. ૫૦૬૪) To put it briefly, this is not a high ethical standard. પરંતુ ઉચ્ચ નૈતિકતા હમેશાં સિધ્ધાંતો ઉપર જ રહેલી છે. તે બીજાઓના કામોના જવાબમાં નથી હોતી એ તો સિધ્ધાંતો પર આધારીત હોય છે.

ઉચ્ચ નૈતિકતા એ છે કે જે બીજાની વર્તણૂકથી પરે હોય છે. અને એકપક્ષીય રીતે સુંદર નૈતિકતાનો વળગી રહે છે. તેણે પોતાની જાતને માનસિક પ્રત્યાઘાતથી બચાવવી જોઈએ. મહાનતમ ચારિત્ર્ય સંબંધી, ઉચ્ચ નૈતિકતા એ છે કે એક માણસ હકારાત્મક વર્તણૂક ચાલુ જ રાખે, ભલે અન્યો નકારાત્મક વર્તણૂક કરે (છે ને મોટી વાત !!).

(૩૫) નિઃસ્વાર્થતા

કુરઆન શરીફમાં “શાંત અંતરાત્મા” શબ્દ ઉમદા વ્યક્તિત્વ બતાવવા માટે વાપરવામાં આવ્યો છે (૨૭/૩૦). શાંત અંતરાત્મા, બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એ છે જે માનસિક જટીલતા રહિત હોય. જે કોઈ નકારાત્મક લાગણીઓથી મુક્ત હોય અને ઉપરી ભાવનાત્મક લાગણીઓથી આ દુનિયામાં દુર હોય. માનવ વિવિધ સ્થિતીઓમાં જીવે છે. રહે છે. આ સ્થિતીઓના લીધે નકારાત્મક લાગણીઓ પચદા થાય છે. દાખલા તરીકે નફરત, ઈર્ષ્યા, ભૂતકાળની ઘટનાથી પચદા થયેલ દુર્ભાવ, બદલાની ભાવના, સ્વાર્થતા, સ્વઉન્નતિ-મહત્વાકાંક્ષા, બીન સ્વીકૃતિ વગેરે. જે કોઈ આ બધી ભાવનાઓથી ઉપર ઉઠે તો તેને જ “શાંત અંતરાત્મા” કહી શકાય. આ સભાનતાપૂર્વક કરવામાં આવેલ process પ્રક્રિયા છે. કોઈપણ માણસ આ જગ્યાએ પોતાની જાતે જ પહોંચી શકતો જ નથી. આ જગ્યાએ પહોંચવા માટે પોતે પોતાના જ વાલી બનવું પડે છે અને પોતાને સતત સ્વચ્છ કરવા માટે લાગી રહેવું પડે છે. આ જ રીતે મનુષ્ય “શાંત અંતરાત્મા” બની શકે છે.

(૩૬) દુષ્ટતા ઉન્મુલન

ખુદા તઆલા કહે છે કે “સારા કામો સુકૃત્યો, દુષ્ટતાનો નાશ કરે છે.”(કુરઆન ૧૧/૧૧૪) એટલે કે જો તમારાથી કોઈ ખરાબ કામ થઈ જાય તો તેને સારા કામથી દુર કરો. ઉદાહરણ તથા જો કોઈ તમને દુષ્ટ કહે તો તે તમે તેના બદલામાં તમે કોઈ સારું કામ કરો. જો

તમે કોઈનું દિલ દુભાવ્યું હોય તો માફી માંગી લો. જો તમે કોઈ પ્રત્યે અભિમાન બતાવ્યું હોય તો, તેની પાસે નમી લો. જો કોઈને તમે સદ્ભાવ ન બતાવ્યો હોય તો હવે સદ્ભાવ બતાવીને તેનું દિલ જીતી લો. જો તમે કોઈ પ્રત્યે તોછડાઈ દર્શાવી હોય તો, તેને માન આપીને મનાવી લો. આ બધીજ વર્તણુંકથી દુષ્ટતા દૂર થાય છે.

 (૩૭) પાપ શું છે?

પયગમ્બરે ઇસ્લામ(ﷺ)એ કહ્યું “પાપ એ છે જે તમારા મનમાં ખટકે અને તમને ગમે નહિં કે આ વાત બીજાને ખબર પડે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સહિહ મુસ્લિમ હદીસ નં. ૨૫૫૩). આ વ્યાખ્યા પાપની એવી છે જે દરેક વ્યક્તિની સમજ માં આવી જાય. દરેક માણસ પાસે અંતરાત્મા છે જ. આ અંતરાત્મા એટલો બધો નાજૂક છે કે તમે જરા પણ ખરાબ કામ કરો તે તમને ડંખે અથવા ચેતવે. જો માણસ પોતાના અંતરાત્માની વાત સાંભળે તો કદીય ખરાબ કામ ન કરી શકે. તેવીજ રીતે માણસ કોઈ ખરાબ કામ કરે છે ત્યારે ખાનગીમાં જ કરે છે. તે સતત પ્રયત્ન કરે છે કે કોઈનેય ખબર ન પડે. જ્યારે પણ ખરાબ વિચાર આવે કે તુરંતજ વિચારો કે હું જે કામ કરવા જઈ રહ્યો છું તે ન કરું તો જ સારું.

 (૩૮) પડોશીના હક્ક

પયગમ્બરે ઇસ્લામ(ﷺ)એ કહ્યું “ઈશ્વર-ખુદાની કસમ! એ મોમિન નથી, જેનો પડોશી તેની શરારતોથી સલામત ન હોય! (સંદર્ભ ગ્રંથ સહીહ મુસ્લિમ હદીસ નં. ૪૬). કયાંય પણ માણસ હશે તે હમેશાં કોઈની સાથેજ હશે. તેઓ તેમના પડોશીઓ હશે. પડોશીનો હક્ક છે કે તેમને કોઈ જાતની તકલીફ ન પડે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો આ ઉપદેશનો અર્થ જ એ છે કે દરેક મનુષ્ય આ દુનિયામાં સુખ શાંતિથી રહે. તેણે બહુજ સાવચેતી રાખવી જોઈએ કે તેના પડોશીઓ ને કોઈ જ જાતની તકલીફ ન પડે. સારો માણસ એ છે કે તેનાથી આજુબાજુ વાળાઓને કોઈ જ ફરીયાદ જ ન હોય. જો તમારા પડોશીઓ તમારાથી ફરીયાદ કરતા હોય તો તેનો અર્થ છે કે તમે તેમને તકલીફ આપી રહ્યા છો. તેથી તમારે આવું કામ કરવું બંધ કરવું જોઈએ. તમારે તકલીફ ન આપવી જોઈએ.

(૩૯) યુવાનો માટે સંવેદના અને વૃદ્ધ માટે માન

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ કહ્યું છે કે “જે યુવાનો માટે સંવેદના ન રાખે અને વૃદ્ધો માટે માન ન આપે તે અમારામાંથી નથી.” (સંદર્ભ ગ્રંથ મુસ્નદે એહમદ હદીસ નં.૭૦૭૩). આ હદીસ આપણને બતાવે છે કે સમાજમાં વયોવૃદ્ધ માણસોને માન આપવું જોઈએ. એ સારા સમાજની નિશાની છે. ઉદાહરણ તથા સ્કુલ કે કોલેજમાં અધ્યાપકનું માન વધુ જ હોય છે. વિદ્યાર્થી કરતાં આપણે આપણા સમાજમાં મધ્યમ માર્ગ થી કઈ રીતે રહી શકીએ ભલા? બહુજ સાદો ઉપાય છે કે વૃદ્ધ યુવાનને સંવેદનાથી નવાજે અને યુવાન વૃદ્ધને માન અને તેમને લાયક ગૌરવ અર્પિત કરીને માન આપે. જે સમાજમાં લોકો આ બંને ગુણો પોતાના જીવનમાં અપનાવે તો તે સુખી સમાજ થઈ જાય અને એક બીજા માટે સુંદર અભિપ્રાયવાળો સમાજ બની જાય.

(૪૦) કરારની પરિપૂર્ણતા

ખુદા તઆલાનું ફરમાન છે કે “તેની સાથે કરાયેલ કરાર પરિપૂર્ણ કરો.” (કુરઆન ૨/૪૦). આપણને ખુદા સમક્ષ આ કરાર માટે જવાબદાર ઠેરવવામાં આવશે.

આ બતાવે છે કે આ કરાર બે માનવ વચ્ચેનો જ કરાર નથી પરંતુ તે ઈશ્વરીય કરાર છે તેથી તેના વિષે પુછવામાં આવશે. ખુદા પણ ત્રીજી પાર્ટી તરીકે અહીં છે જ.

કરાર કોઈપણ હોય તેની અગત્યતા બહુજ હોય છે. પછી કરાર કરનાર ગમે તે હોય તેણે તે કરાર પૂરો કરવો જ જોઈએ. કરાર કરવો એ ગુનાહ નથી પરંતુ કરારનું પાલન ન કરવું એ ગુનો છે. એક નાનકડો કરાર તોડવો એ બધાજ માનવ કરારો તોડવા સમાન છે. શા માટે એક કરાર તોડવો બધાજ કરારો તોડવા બરાબર છે? કારણકે સામાજિક ન્યાયની પ્રક્રિયા તેના પર આધારીત છે કે કરારને આપણે કેટલું મહત્વ આપીએ છીએ. જો કરાર પ્રત્યેનું માન ગુમાવી દઈશું તો, સામાજિક ન્યાયનું વાતાવરણ નો જ અંત આવી જશે.

(૪૧) ભલાઈનો બદલો

પયગમ્બરે ઈસ્લામએ ફરમાવ્યું કે “કોઈ તમારા માટે સાડું કામ કરે તો તમે પણ તેમને આવોજ સારો બદલો આપતા રહો. અને જો તેવોજ બદલો ન આપી શકો તો ઈશ્વરને તેના માટે પ્રાર્થના કરો.”(સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન અબુ દાઉદ હદીસ નં. ૫૧.૯).

આ એક સદગૃહસ્થીય વર્તણૂક છે કે કોઈ માણસ તમારા માટે સારું કામ કરે તો તમે પણ તેના પ્રત્યે સારું જ કામ કરો. જો તમે આવું જ સારું કામ કરવા અશક્ત હો તો તેના માટે કમ સે કમ પ્રાર્થના-દુઆ તો જરૂર જ કરો.

(૪૨) અન્યની તકલીફથી ખુશ ન થતા

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “તમારા ભાઈની મુસીબત જોઈને ખુશ ન થાઓ. અન્યથા ઈશ્વર તેની મુસીબત દુર કરી દેશે પરંતુ તમને તે જ મુસીબતમાં ગ્રસ્ત કરી દેશે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન તિરમીજી હદીસ નં. ૨૫૦૬).

આ હદીસ લોકોને ખરાબ કામ કરાવતા અટકાવે છે. કારણકે આવું કરવાથી તેમનું ખુદ નું જ નુકશાન થઈ શકે છે. ઊલટાનું જેને તકલીફ પડેલ હોય તેના પ્રત્યે આપણને સહાનુભૂતિ હોવી જોઈએ.

બને તો જે માણસને તકલીફ પડી હોય તેને મદદરૂપ થવું જોઈએ. અથવાતો કમ સે કમ તેના માટે પ્રાર્થના-દુઆ તો કરવી જ જોઈએ. તેનાથી વિપરીત અન્યના દુઃખમાં આનંદ લેવો એ જાણે પોતાને જ નિમ્ન કક્ષામાં લાવવા જેવી વાત છે. નિઃસંદેહ આ એક ખરાબ કક્ષાની વિકૃતિ છે.

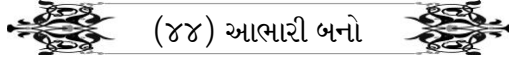
બીજાની તકલીફમાં આનંદ મેળવવો એ ઈશ્વરને બહુજ અપ્રિય વાત છે. ઈશ્વરને આ વાત એટલી નાપસંદ છે કે તે જે માણસ આ વાતથી આનંદ મેળવે છે તેને જ આ વાતમાં ગ્રસ્ત કરે છે. અને પેલા વ્યક્તિને આ તકલીફથી મુક્તિ આપે છે. ખરેખર તો આ વાત ખરાબ માં ખરાબ કમનસીબીનું કારણ બને છે.

(૪૩) અન્ય માટે સારો અભિપ્રાય રાખવો

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “અન્ય માટે સારો અભિપ્રાય રાખવો એ ઈબાદત (worship) છે. આ એક મહાન કાર્ય છે જેને ઈબાદત (worship) કહેવામાં આવેલ છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ મુરનદે એહમદ હદીસ નં.૭૮૫૬).(હુશનેજન ઉર્દુમાં કહેવાય છે).

બીજા માટે સારો અભિપ્રાય રાખવો એ ઘણું જ અઘરું કામ છે. જે લોકો સાથે સાથે રહેતા હોય છે તો તેમનો પરસ્પર સારો અભિપ્રાય રાખવો એ બહુજ અઘરું કામ થઈ જાય છે. તેનું કારણ છે કે ખોટા અનુમાનો બીજાઓ માટે નકારાત્મક ધારણાઓના કારણે આવું બને છે. આવા સંજોગોમાં હકારાત્મક અભિપ્રાય હોવો એ મોટી વસ્તુ છે.

માત્ર તે વ્યક્તિ જ નકારાત્મક ધારણા વિના સકારાત્મક વિચારી શકે છે. અને નકારાત્મક પરિસ્થિતી હોવા છતાં ય હકારાત્મક રહી શકે છે.. જે ઉચ્ચ નૈતિક ગુણો ધરાવે છે તેવા લોકો જ ગલતદ્રેહમી પેદા કરતા નથી પછી ભલે ને ગમે તેવી ખરાબ વાત કોઈ માટે સાંભળે!!

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “જે માણસ અન્ય માણસનો આભાર નથી માનતો તે જાણે ઈશ્વરનો પણ આભારી નથી થતો.” (સંદર્ભ ગ્રંથ મુસ્નદે એહમદ હદીસ નં. ૭૫૦૪). કોઈનો આભાર માનવો એટલે તેના ઉપકારનો સ્વિકાર કરવો. જો કોઈ પાસે આ ગુણ હોય તો સમજો કે તેણે ઈશ્વરનો પણ આભાર માની લીધો છે. એક માણસ બીજાનો આભારી નથી થઈ શકતો જ્યારે તે અન્યનો આભારી નથી હોતો.

કોઈની તરફેણનો સ્વિકાર કરવો એ ઉમદા માનવની નિશાની છે. આને આભારીપણાની લાગણી કહે છે. ઈશ્વરે દરેક માનવો ઉપર મહાન ઉપકારો કર્યા છે. તેથી દરેક માનવે તેનો સ્વિકાર કરવો જ રહ્યો ! આ આભારની લાગણી માનવ દૈનિક જીવનમાં કેટલો પરસ્પર આભાર પ્રગટ કરે છે તેનાથી ખબર પડે છે. જો આ આભારની લાગણી દૈનિક જીવનમાં પ્રગટ ન થતી હોય તો તે આ નિશાની છે કે તે ઈશ્વરીય આભાર પણ માનતો નથી તેવું સમજવામાં આવે ! ઈશ્વરીય આભાર તો માનવામાં આવે એવું એક માનવના દિલમાં કઈ રીતે રહી શકે ભલા !! કાં તો ઈશ્વર અને માનવ બન્ને પ્રત્યે આભાર હશે અથવાતો બન્ને પ્રત્યે આભારની લાગણી જ નહિં હોય !!

(૪૫) ભૂલનો સ્વિકાર કરવો

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું છે કે “માનવ માત્ર ખરાબ કામ કરનાર (પાપી) છે અને ઉત્તમ પાપી તે છે જેને પોતાની ભૂલ માની લે !! (સંદર્ભ ગ્રંથ મુસ્નદે એહમદ હદીસ નં.૧૩૦૪૮). આ હદીસ પયગમ્બર સાહેબના કથનમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે જે ખોટું કરે છે તે ભૂલ તો છે જ પરંતુ જે પોતાની ભૂલ કબુલ નથી કરતો તે મોટી ભૂલ છે. પોતાની ભૂલ કબુલ કરવી એ નબળાઈની નિશાની નથી પરંતુ તે પુખ્તતાની નિશાની છે. અહીં ની દુનિયા તો આપણી પરિક્ષા માટે જ બનાવવામાં આવી છે. આ દુનિયામાં રહીને માનવ ભૂલો ન કરે તો જ નવાઈ! તેથી તે વારંવાર ભૂલો કરતો જ રહે છે. તેથી સાચા માણસની એ નિશાની નથી કે તે ભૂલો ન કરે પરંતુ તેના સાચા હોવા માટે એ પુરતું છે કે તે આવી ભૂલો વારંવાર ન કરે. પરંતુ ભૂલ કર્યા પછી તેના દિલ માં ડંખ લાગે- મનમાં ખરાબ લાગે. શરમીદા થાય અને જાગૃત થઈ જાય. સાચી ભૂલ એને કહેવાય જેનાથી તેનો અંતરાત્મા જાગૃત થાય અને પોતાની જવાબદારીનું જ્ઞાન થાય !!

(૪૬) અંતરાત્માનો અવાજ

એક વખત આપ(ﷺ)ના સાથીઓ એ પ્રશ્ન કર્યો કે સાડું શું છે અને ખરાબ શું છે? પયગમ્બર સાહેબએ ફરમાવ્યું “તું તારા અંતરાત્માને જ પુછને! તેનો જ ફતવો (openion) લે ને !” (સંદર્ભ ગ્રંથ મુસ્નદે એહમદ હદીસ નં. ૧૮૦૦૬). આનો સીધો સાદો અર્થ એ જ છે કે આ બાબત બીજા કોઈનો ફતવો (અભિપ્રાય) લેવાની જરૂર જ નથી. તું પોતે તારો જ અભિપ્રાય લઈ લે ને!! સાડું કામ એ છે જે તારા દિલને ખુશી પહોંચાડે અને ખરાબ કામ એ છે જે દિલને દુઃખ પહોંચાડે!! દરેક માણસમાં તેનો અંતરાત્મા બેસેલો જ હોય છે. આ અંતરાત્મા એ જાણે એક ન્યાયાલય જ છે. અંતરાત્મા તૂરંત જ કહી દે છે કે શું ભલું છે અને શું બુરું છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો કઈ વર્તણૂંક સારી છે અને કઈ વર્તણૂંક ખરાબ છે તે અંતરાત્મા કહીજ દે છે. જો માનવ સાચા દિલથી પોતાના દિલની વાત માને તો પણ તે તેના માટે પૂરતો ગાઈડ છે. (પરંતુ તેનો અંતરાત્મા ગુનાઓથી અતિ લિપ્ત થયેલ હોય તો તેને કોઈ જ ની અસર થતી જ નથી).

આપણો અંતરાત્મા તો આપણને ડંખે જ છે, કે સાડું શું છે અને ખરાબ શું છે? તે માનવ પોતાના સ્વ પ્રત્યે બેદરકાર ન હોય તો તેના માટે તેનો અંતરાત્મા સત્યનો રસ્તો બતાવવા માટે પૂરતો છે જ !!

(૪૭) ટ્રસ્ટ પાછો આપો-(અમાનતો અમાનતદારોને પાછી આપો)

કુરઆન શરીફમાં ખુદા તઆલા ફરમાવે છે કે “અય લોકો ! ટ્રસ્ટ ટ્રસ્ટીને પાછું આપો.” (કુરઆન ૪/૫૮). એટલેકે “અમાનતો અમાનતદારોને પાછી આપો.” આ કુરઆનમાં રબ તઆલાનો હુકમ સમગ્ર જીવનને લાગુ પડે છે.

અમાનતનું એક સ્વરૂપ એ છે કે કોઈની પાસે અમાનત તરીકે બીજા કોઈની મિલકત હોયતો તેના માલીકને પહોંચાડવી એ તેના માટે ફરજ છે. આ જ રીતે સ્કુલમાં શિક્ષક પણ એક અમાનતદાર જ છે. તેવીજ રીતે વિદ્યાર્થી પણ એક અમાનતદાર જ છે. શિક્ષકે પોતાની જવાબદારી સમજીને વિદ્યાર્થીએ મુકેલ વિશ્વાસનું જતન કરવું જોઈએ. એવીજ રીતે એક માણસ શાસક બને છે તો તે પણ અમાનત (trust) તરીકે જ આવે છે, કારણ આખો દેશ તેના અમાનતમાં છે. તેથી શાસકે દેશનું શાસન એ રીતે કરવું જોઈએ કે લોકોની અપેક્ષાઓ પુરી થાય.

(૪૮) શાંતિની સંસ્કૃતિ

ઈસ્લામનું શિક્ષણ એ છે કે જ્યારે કોઈની પણ મુલાકાત થાય બન્ને એક બીજાનું અભિવાદન કરે.(સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન અનનિસાઈ હદીસ નં. ૧૦૦૭૮) એટલે જ કહેવામાં આવે છે “સલામતિ હજો તમારા ઉપર”. ઈસ્લામ શાંતિની સંસ્કૃતિ છે, અને એવું કહેવું કે “તમારા ઉપર શાંતિ હજો.” એ શાંતિની સંસ્કૃતિ છે.

ઈસ્લામનું શિક્ષણ એ છે કે તમામ લોકો માટે દયાભાવ અને સહાનુભૂતિ હોવી જોઈએ. આ બધું સાચા દિલથી હોવું જોઈએ. દરેક, માનવ માટે શાંતિમય જીવન અને સલામત જીવન ઈચ્છે છે. આ જ તો ઈસ્લામના પાયાના સિધ્ધાંતો છે. ઈસ્લામનું દરેક શિક્ષણ સીધું અથવા પરોક્ષ રીતે શાંતિના જ સિધ્ધાંતને વરેલું છે. શાંતિ વિના કોઈજ મોટું કામ થઈ જ શકતું નથી. જો શાંતિ નહી હોય તો વિકાસ પણ નહિ હોય. શાંતિ એ વિકાસ માટે નું એક મહત્વનું પરિબળ છે. જેવું કે પાણી એ જમીનની ફળદ્રુપતા માટે અગત્યનું છે !!

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ એક વખત ચેતવણી આપતાં ફરમાવ્યું કે “દુશ્મન સાથે પણ ટક્કરની તમન્ના ન કરો. પરંતુ ઈશ્વરથી માફીની ઇચ્છા કરો.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સહીહ અલ બુખારી હદીસ નં. ૨૯૬૬). આ પરંપરા પાયાના સિધ્ધાંતો માંનો એક સિધ્ધાંત છે જે વ્યક્તિગત અને રાષ્ટ્ર માટે પણ એટલું જ ઉપયોગી છે. માનવી સામાજિક જીવન જીવે છે ત્યારે સ્વાભાવિક પણે મતભેદો તો ઉભા હોય જ છે. આ મતભેદોના લીધે મુકાબલાની સ્થિતી ઉભી થાય છે. પરંતુ એ યોગ્ય નથી કે તેના લીધે બીજાને દુશ્મન માનવામાં આવે અને લડાઈ શરૂ કરી દેવામાં આવે. સાચો રસ્તો એ છે કે શાંતિપૂર્ણ સૌહાર્દ જાળવી રાખવામાં આવે અને કોઈપણ ભોગે મુકાબલો દુર કરવામાં આવે.

શાંતિપૂર્ણ રસ્તો હર હાલમાં જાળવવામાં આવે. એક વસ્તુની સખત જરૂર હોય છે કે માણસે નકારાત્મક માનસિકતા ત્યજવી જોઈએ, ભલે ને ગમે તેવા ખરાબ સંજોગો કેમ ન હોય!

(૫૦) શાંતિપૂર્ણ નાગરિક

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ કહ્યું છે કે “મુસ્લિમ તે છે જેના હાથ અને જીભથી લોકો સલામત રહે.”(સંદર્ભ ગ્રંથ મુસ્નદે એહમદ હદીસ નં. ૮૯૩૧). આનો અર્થ એ થયો કે ઈશ્વરનો સાચો દાસ એ છે જે અહિંસક માણસ તરીકે સમાજ માં રહે છે. તેણે એવા શબ્દો પણ ન બોલવા જોઈએ જેનાથી અન્યોની લાગણીઓ દુભાય! એટલે તેનાથી કોઈનું ય દિલ દુભાવાય જ નહિં. આ નિમ્નતમ માનવતાનું ધોરણ છે. ઉચ્ચતમ સામાજિક સ્તર, સ્ત્રી-પુરૂષો માટે એ છે કે જે સમાજમાં રહીએ છીએ તેમાં એકબીજાને લાભાન્વિત કરાય. અને જો કોઈ લાભ ન આપી શકાય તો કમ સે કમ કોઈના ય માટે પ્રશ્નો તો ન જ ઉભા કરાય.

જ્યારે એક માણસ અન્યને શબ્દો અથવા હાથથી નુકશાન પહોંચાડે છે તો તેનું માનવતાના સ્તરથી પતન થઈને જાનવરની કક્ષાએ પહોંચી જાય છે. ખરેખર તો માનવતાનું ઉચ્ચ સ્તર એ છે કે માણસ એટલો સહૃદયી હોવો જોઈએ કે તે કોઈને ય નુકશાન ન પહોંચાડી શકે.

જો માણસ આ બાબત સંવેદનશીલ હશે તો તેને કોઈને ય તકલીફ પહોંચાડવાનું નહિં જ ગમે. જો ક્યારેક પણ કોઈને તેના થકી નુકશાન પહોંચાડાઈ ગયું તો વિચારશે કે મારાથી માણસાઈના સ્તરની નીચેનું કામ થઈ ગયું અને તે તે નુકશાન ભરપાઈ કરવાની ભરપૂર કોશિશ કરશે અથવા માફી માંગી લેશે.

(૫૧) કોઈને ય નુકશાન ન પહોંચાડો

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “ન તમે બીજાને નુકશાન પહોંચાડો અને ન તો તમને નુકશાન પહોંચે.”(સંદર્ભ ગ્રંથ મુસ્નદે એહમદ હદીસ નં. ૨૮૬૫). પયગમ્બર સાહેબની આ પરંપરા એક મહત્વપૂર્ણ સામુહિક સિધ્ધાંત વર્ણવે છે. આ સિધ્ધાંત પુરૂષ-સ્ત્રી અને તમામ સામાજિક લોકોને વ્યક્તિગત રીતે લાગુ પડે છે અને રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય જાંદગીમાં પણ સંપૂર્ણ તથા લાગુ પડે છે જ.

સાંપ્રત સમયમાં દરેક માણસને ઈચ્છનીય અને અનઈચ્છનીય સંજોગોથી ઝુજવાનું આવે છે. કારણ દરેક વિવિધ સ્થિતિઓમાં રહે છે. એક બહુ વ્યાપી નિયમ છે કે સ્ત્રી-પુરૂષો એ કઈ રીતે આવી સ્થિતિમાં રહેવાનું છે. પહેલો નિયમ એ છે દરેક સ્ત્રી-પુરૂષ બીજા માટે નુકશાન રહિત રહેવાનું છે. અને બીજો નિયમ એ છે કે એવી સુંદર રીતે રહેવાનું છે કે અન્ય કોઈને ય નુકશાન ન પહોંચે.

(૫૨) મહાન શક્તિ

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ) ફરમાવે છે કે “ઈશ્વર જે કાંઈ નમ્રતાથી આપે છે તે કઠોરતાથી કોઈને આપતો જ નથી.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સહીહ મુસ્લિમ હદીસ નં. ૨૫૮૩). આ શબ્દોમાં કુદરતનો નિયમ વર્ણવાયો છે. ઈશ્વરે આ દુનિયા જ એવી રીતે બનાવી છે કે તેમાં જે નમ્રતાના રસ્તે મળે છે અને અહિંસાથી જે મળે છે તે કઠોરતા અને હિંસાથી મળતું જ નથી. નમ્રતા અને અહિંસા સુંદર પરિણામો લાવે છે. જ્યારે કઠોરતા અને હિંસાથી કોઈ (સારા) પરિણામ આવતા જ નથી.

કઠોરતા અને હિંસાનું વલણ અપનાવવાથી કદાચ ગુસ્સો તો શાંત થઈ જાય પરંતુ તેનાથી કોઈ રચનાત્મક હેતુ સરતો નથી. રચનાત્મક કાર્ય માટે સતત કામ ચાલુ રહેવું જરૂરી છે. અને આવું ત્યારે જ શક્ય બને જ્યારે આ કામ અહિંસક રીતે કરવામાં આવે.

 (૫૩) સમાધાન ઉત્તમ છે

ખુદા તઆલા કુરઆન શરીફમાં લોકોને ઉદ્દેશીને કહે છે “ઝઘડામાં સમાધાન ઉત્તમ છે મુકાબલા કરતાં ક્યાંય સારું છે.” (કુરઆન ૪/૧૨૮). સામાન્યતઃ જીવનમાં ઝગડા તો થતા જ રહે છે. આવી સ્થિતિમાં બે જ રસ્તા છે. એક કે તેનો ઉકેલ મુકાબલાની ભાષામાં અને હિંસાથી લાવવામાં આવે અને બીજો ઉપાય છે સમાધાનનો. આ રીતે શરૂની સ્થિતિમાં જ ઝઘડાનો ઉકેલ લાવવામાં આવે.

ખરેખર તો સમાધાનની વૃત્તિથી બન્ને પક્ષોને લાભ મળે છે. ઝઘડાની રીતથી ઊલટું પરિણામ આવે છે. તેનાથી તો બન્ને પક્ષે નફરત વધે છે અને પ્રશ્ન જે હતો તે તો ત્યાંનો ત્યાં જ રહે છે. અને આ રીતે તો તે પ્રશ્નનો ઉકેલ કદીય આવતો જ નથી. જો માણસો ઝઘડાના પરિણામની દ્રષ્ટિએ વિચારે તો તેઓ ક્યારેય મુકાબલાની ભાષામાં વાત જ ન કરે. કારણકે તેથી તો વિનાશ સિવાય કાંઈ જ મેળવવાનું નથી હોતું.

 (૫૪) સામાજિક સેવા

ખુદા તઆલા કુરઆન શરીફમાં ફરમાવે છે “અને તેમના ધનમાં માંગનારાઓ અને વંચિતોનો હિસ્સો હતો.” (કુરઆન ૫૧/૧૮). બે જાતના ગરીબો હોય છે. એક તો જેઓ હમેશાં જીભથી માંગતા જ રહે છે, અને બીજા પોતાની જરૂરીયાત કદીય કોઈને ય કહેતા જ નથી. તેથી આ બીજા લોકો ઉપર ધ્યાન દેવું જોઈએ. તેમની જરૂરીયાતો પૂરી કરવી જોઈએ. મોમિનો એ એવું ન સમજવું જોઈએ કે તેમની પોતાની કમાઈ ઉપર ફક્ત તેમનો જ હક્ક છે. તેઓ જવાબદાર માલિક ત્યારેજ બની શકે છે જ્યારે તેઓ આ સંપત્તિ યોગ્ય સુપાત્ર ગરીબોને આપીને આખેરત માટે જમા કરાવી આપે. આ ઈસ્લામિક શિક્ષણ દરેક માનવ ને જવાબદાર

માણસ બનાવે છે અને પછી તે સમાજને આપે છે. તે સમજે છે કે તેણે સમાજ પાસેથી જે લીધેલ છે તે સમાજને જ પાછું આપવું જોઈએ તે તેની ડ્યુટી (duty) છે.

એક ભિક્ષુક એ માણસ છે જે પૈસા અથવા ખાવાનું માંગે છે અને જીવે છે. જ્યારે ખરેખરા વંચિતો એ છે જેઓ કોઈ કારણથી અપંગ થઈ ગયા હોય છે. ઈસ્લામ પ્રમાણે વિકલાંગ લોકોની સેવા કરવી એ માત્ર સામાજિક સેવા જ નથી. પરંતુ તેવું કરવાથી ઈશ્વરની દયાના હક્કદાર પણ બનાય છે.

(૫૫) માનવ માત્ર એક સમાન

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “સાંભળો, દરેક માણસ આદમ અને ઈવ (હવા)ના સંતાનો છે અને આદમને માટી માંથી પયદા કરવામાં આવેલ હતા.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સુન્ન ન અબુ દાઉદ હદીસ નં. ૫૧૧૬). આ હદીસથી સ્પષ્ટ જાણવા મળે છે કે દરેક માનવ ઈશ્વરની નજીક એક જેવાજ છે. બાહ્ય દેખાવમાં આપણને ભિન્ન દેખાય પરંતુ સાચી રીતે તેમાં કોઈ જ અલગતા નથી. આ હદીસ મહત્વનો સિધ્ધાંત બતાવે છે કે માનવો સબંધની દ્રષ્ટિએ સરખા જ છે. દરેક માનવ એક સરખા પદાર્થોથી પયદા થયેલ છે. તેઓ એક જ સ્ત્રી પુરુષ ના વંશજો છે. આ રીતે તેમની વચ્ચેના ભેદો પોતાની જાતે જ ઓગળી જાય છે! આ રીતે જોઈએ તો દરેક પુરુષો એક બીજાના ભાઈઓ છે અને દરેક સ્ત્રીઓ પરસ્પર બહેનો છે. આ સિધ્ધાંત પ્રમાણે માનવીય ભેદભાવોનો નાશ થઈ જાય છે.

(૫૬) પરામર્શનું મહત્વ-સલાહનું મહત્વ

કુરઆનમાં આપણને દરેક બાબત સલાહ-પરામર્શથી જ કામ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. (કુરઆન ૩/૧૫૮). આપણને પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)ની હદીસોથી જાણવા મળે છે કે ઈસ્લામ દરેક કામો પરસ્પર સલાહ લઈને જ કરવાનું કહે છે. આ સલાહ-પરામર્શ શું છે? આ સલાહ-પરામર્શ એ છે કે દરેક જાતના કામો પરસ્પર સલાહથી જ કરવા પછી ગમે તે વાત કેમ ન હોય? આ રીતે કરવાથી દરેક માણસનું જ્ઞાન અને અનુભવનો લાભ બધાને મળે છે. જેનાથી પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવામાં આસાની રહે છે, અને વધારે સારી રીતે કામ થાય છે. જો સલાહ વિના

કોઈ કામ કરવામા આવે તો તે ફક્ત એક જ માણસનો વિચાર હોય છે, અને જે સલાહથી કામ કરવામાં આવે છે તેમાં અનેક માણસોના અભિપ્રાયો હોય છે તેથી તે કામ સારું થાય છે.

સલાહ-મશ્વરો એ સામુહિક વિચાર કાર્ય હોય છે. વ્યક્તિગત વિચારવું અને સામુહિક વિચારણા એ એવી જ છે જાણે કે વ્યક્તિગત વિચારવું અને સામુહિક ચિંતન કરવું. ઘણી વખત એવું બને છે કે એક વ્યક્તિ અમુક વસ્તુમાં બરાબર વિચારી શકતો જ નથી. (consultation compensates for short coming). સલાહ-મશ્વરાથી વધુ સારી રીતે વિચારણા થઈ શકે છે, અને વધુ વાસ્તવદર્શી અભિપ્રાય મળે છે. તેથી આ બાબત ભવિષ્યમાં થનારી ભૂલો પણ અગાઉથી જ સુધારી શકાય છે. સલાહ એ આ રીતે બહુજ ઉમદા અંગ (planning) નું છે.

(૫૭) કોઈનાથીય ત્રણ દિવસથી વધુ અબોલા રાખી ન શકાય

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ કહ્યું છે કે “પોતાના ભાઈથી ત્રણ દિવસથી વધુ અબોલા ન રાખી શકાય.”(સંદર્ભ ગ્રંથ સહીહ મુસ્લિમ હદીસ નં. ૨૫૬૦). આનો અર્થ એ થયો કે કોઈની સાથે ય, કોઈપણ કારણથી અબોલા રાખવાની વાત આવે તો તેની મુદત વધુ માં વધુ ત્રણ દિવસ ની છે. ત્રણ દિવસથી વધુ કોઈથી ય બોલચાલ બંધ ન કરી શકાય. આ ત્રણ દિવસની મુદત એટલા માટે આપવામાં આવી છે કે માનવીનો ગુસ્સો ત્રણ દિવસમાં શાંત પડી શકે છે. ત્યાર પછી તો આ ગુસ્સો અહમ (ego) બની જાય છે. માણસને ગુસ્સા માટે માફી મળી શકે છે પરંતુ અહમ (ego) માટે માફી મળી શકતી નથી. ગુસ્સો એ માનવ સહજ પ્રકૃતિવૃત્ત નબળાઈ છે. થોડા સમય પૂરતી આવે છે. જ્યારે અહમવાદ (egoism) એ બુરાઈ છે. અને એક જાતની બગાવત છે. તેથી જ ગુસ્સાની માફી મળે છે પરંતુ અહમને બગાવત માનવામાં આવી છે. માનવીને અસ્થાયી ગુસ્સા માટે માફી મળી શકે છે, પરંતુ અહમવાદ માટે અને અવજ્ઞાકારીતા ને ગુનો ગણવામાં આવ્યો છે. તેના માટે ઈશ્વર તરફથી કોઈ જ માફી આપવામાં નથી આવી.

(૫૮) સ્વિકારવા પહેલાં બરાબર તપાસી લો

કુરઆન શરીફમાં આપણને તાકીદ કરવામાં આવી છે કે “જ્યારે પણ તમે કોઈ સમાચાર સાંભળો, કોઈનાય પાસેથી તો સૌપ્રથમ તે સમાચાર બરાબર તપાસી લો.” (કુરઆન

૪૯/૬). આ આયત જીવનની દરરોજ કામમાં આવતી વાત કહે છે. તે બતાવે છે જે કાંઈ સાંભળીએ તે તુરત જ માની લેવું એ બેજવાબદાર કૃત્ય છે.

સામાન્યતઃ લોકો દરેક વાત જે સાંભળે તે માની લે છે. આપણો અનુભવ ઘણી વખત બતાવે છે કે જે સમાચારો આપણે સાંભળીએ છીએ તે આખી વાત સાંભળ્યા વિના, તે જયારે આપણી પાસે આવે છે ત્યારે અપૂરતા હોય છે કે ભેળભેળવાળા થઈને આપણને મળે છે. અથવાતો તેનો સાર જે તેમાંથી કાઢવામાં આવ્યો હોય છે તે ખોટો હોય છે.

કોઈપણ સમાચાર સંશોધન વિના માની લેવામાં આવે તો મોટે ભાગે નુકશાન પહોંચાડે છે, અને ગેરસમજો પયદા કરતા હોય છે. લોકો એકબીજા વિશે ખોટા સમાચારો, ખોટા અભિપ્રાયો સાથે બનાવે છે અને તેનો પ્રસાર થાયતો ઘણું વધુ ઘર્ષણ પયદા થાય છે. આવી સ્થિતિમાં આપણી સૌની જવાબદારી થાય છે કે આપણે બરાબર નિરીક્ષણ કરીને જ સમાચારો આગળ ચલાવીએ. યોગ્ય ચકાસણી કર્યા વિના કોઈપણ સમાચારને અધિકૃત માનવાની ભૂલ ન કરીએ. (અત્યારના વોટશોપીયા જમાનામાં તો આ વાતની અગત્યતા અતિ વધી જાય છે).

(૫૯) દરેક માનવીઓ આપણા ભાઈઓ જ છે

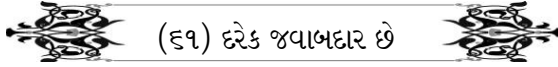
પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ) ફરમાવે છે કે “અય ઈશ્વર, હું સાક્ષી આપું છું કે દરેક માનવ માત્ર ભાઈઓ અને બહેનો છે.”(સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન અબુ દાઉદ હદીસ નં. ૧૫૦૮). આ હદીસ માનવતા અને સંબંધોનો મૂળ સિધ્ધાંત બતાવે છે. આ હદીસ પ્રમાણે આખીય દુનિયા એક કુટુંબ જેવી જ છે. દરેક મનુષ્યે જેવી રીતે પોતાના કુટુંબ સાથે વર્તન કરે છે તેવું જ વર્તન સમગ્ર લોકો સાથે કરવું જોઈએ. દરેકને પોતાના ભાઈ-બહેન જ સમજવા જોઈએ. આ જ વિશ્વ કુટુંબનો સિધ્ધાંત છે. આ સિધ્ધાંત જ ભાગલાને આપણે મને તેઓને દુર કરે છે. આ જ સિધ્ધાંતથી સમગ્ર માનવજાત ને માનવતાની મજબુત સંબંધોથી જોડે છે, અને વધુ મજબુત બનાવે છે. આનાથી વધુ મજબુત કોઈ સંબંધ નથી હોતો.

(૬૦) ત્રણ ત્યાજ્ય વસ્તુઓ

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ) ફરમાવે છે કે “સમગ્ર માનવની ત્રણ વસ્તુઓ બધા માટે મનાઈ કરેલી છે. તેનું ખુન, તેની મિલકત અને તેનું સન્માન.” આ સિધ્ધાંત માનવ-માનવ

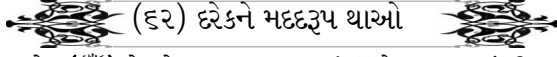
વચ્ચેની હદો ની સ્વતંત્રતા બતાવે છે. સમગ્ર માનવ સ્વતંત્ર છે. પરંતુ તેની આ સ્વતંત્રતાની હદ પૂરી થઈ જાય છે જ્યારે તે અન્ય માનવીની જીંદગી, મિલકત અને સન્માન માટે ધમકી બની જાય છે.

આ દુનિયામાં માનવને સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી છે, કારણકે સ્વતંત્રતા વિના પ્રગતિ શક્ય જ નથી. પરંતુ આ સ્વતંત્રતા અસીમિત નથી. એક માણસ ત્યાં સુધી જ સ્વતંત્ર છે જ્યાં સુધી તે બીજાની જીંદગી-મિલકત અને સન્માનને નુકશાન ન પહોંચાડે. આ ત્રણ વસ્તુમાં જો તે ધમકીરૂપ થાય તો તેની સ્વતંત્રતા પૂરી થઈ જાય છે. તો તેને ઈશ્વરદત્ત સ્વતંત્રતાનો હક્ક છીનવી લેવામાં આવશે.

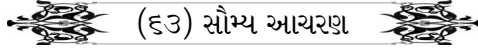

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું “સાંભળો, તમારામાંથી દરેક ભરવાડ છે. (પોતાના કુટુંબનું રક્ષણ કરનાર). તમને દરેકને તમારા કુટુંબ વિશે પુછવામાં આવશે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સહિહ બુખારી હદીસ નં.૮૯૩). આ પયગમ્બર સાહેબના કથનમાં આપણને જીંદગીનું સહય ઉદાહરણ આપીને સમજાવવામાં આવેલ છે. દાખલા તરીકે ભરવાડ જેવી રીતે તેની બકરીઓની સાચવણી કરે છે તે જ રીતે દરેક માણસે પોતાના કુટુંબની દેખરેખ રાખવી જોઈએ.

ઉદાહરણ તથા જેવી રીતે ભરવાડ તેના બકરીઓના ટોળાની દેખરેખ કરનાર હોય છે તેવીજ રીતે માણસ પોતાના નીચે આવતા લોકોનું ધ્યાન રાખનાર હોય છે. તેણે તેના કુટુંબની દરેક જાતની સંભાળ રાખવી જોઈએ. તેવીજ રીતે દરેક સ્કુલ-કોલેજના ભણાવવા વાળા ટીચરની જવાબદારી તેમના વિદ્યાર્થીઓ માટે હોય છે. તેણે પ્રશિક્ષણની જવાબદારી સંપૂર્ણ તથા દિલથી અદા કરવી જોઈએ. તેવીજ રીતે સમાજના લીડર-નેતાએ પણ તેની ફરજ યોગ્યરીતે નિભાવવી જોઈએ. તે તેમના અનુયાયીઓનો ઉત્કૃષ્ટ શુભેચ્છુક હોવો જોઈએ. તેવીજ રીતે પ્રેસીડન્ટ અથવા પ્રમુખ જે કોઈ સંસ્થાના હોય, તેમણે પણ સુંદર રીતે પોતાની જવાબદારી નિભાવવી જોઈએ, અને સંસ્થાને વધુ ને વધુ આગળ વધારવા કોશિસ કરવી જોઈએ.

પયગમ્બરે સાહેબ(ﷺ)એ એક વખત ફરમાવ્યું “પોતાના ભાઈની મદદ કરો, ભલેને તે ઝુલ્મી કેમ ન હોય? લોકોએ પુછ્યું “અમે જાણીએ છીએ કે પિડીતની મદદ કરવી જોઈએ પરંતુ જે પોતે ઝુલ્મ કરતો હોય તેની મદદ કેવી રીતે થઈ શકે?” આપે સ્પષ્ટતા કરતાં કહ્યું “ઝુલ્મ કરનારને ઝુલ્મ કરતાં રોકવો એ પણ એક જાતની તેની મદદ જ છે ને ! (સંદર્ભ ગ્રંથ સહિહ બુખારી હદીસ નં. ૨૪૪૪). ઈસ્લામ દરેક માનવના મનમાં એ વાત ઠસાવવા માંગે છે કે દરેકના શુભેચ્છુક બનો, અને તેને સારા બનવા માટે દરેક રીતે મદદ કરો. ઝુલ્મ કરનારને ઝુલ્મ કરવાથી રોકવો એ જ એને મદદ કરવી છે કારણકે તે ઝુલ્મ નહિં કરે તો તે એક મોટા ગુના થી બચી જશે. ઝુલ્મ કરનારને રોકવો એનો અર્થ એવો થતો જ નથી કે તેની સાથે લડવું. પરેખર તેની સાચી મદદ એ છે કે તેને તે શું ખોટું કરે છે તે સમજાવવું. તેને આવું ન કરવા માટે વિનંતી કરવી જોઈએ. તેને એવી રીતે સમજાવવું જોઈએ કે તે ખરાબ કામ કરવાનું છોડી દે, અને તેને તેની ભૂલ દેખાય. ઝુલ્મીને મદદ કરવાનો અર્થ એવો નથી કે તેનાથી નફરત કરવામાં આવે. આનાથી ઊલટું તેની સાથે નરમીથી વર્તવામાં આવે અને તેનું ભલું જ કરવામાં આવે. નફરતથી ઝુલ્મમાં વૃદ્ધિ થાય છે, તેથી તેની સાથે સારી રીતે વર્તન કરવાથી ઝુલ્મનો અંત આવી જશે.

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ એક મુસાફરીમાં આપના સાથીઓને કહ્યું-સલાહ આપી કે “સૌમ્ય આચરણ કરતા રહેજો. તમને સરળતા પચદા કરવા માટે મોકલવામાં આવ્યા છે, મુશ્કેલી પચદા કરવા માટે નથી મોકલવામાં આવ્યા.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સહિહ બુખારી હદીસ નં. ૩૦૩૮). આ પયગમ્બર સાહેબનું કથન એ લોકો માટે જ છે જેઓ વિવિધ ક્ષેત્રોમાં કામ કરતા લોકોને લાગુ પડે છે. એક અધિકારીએ હમેશાં તેમના કર્મચારીઓ સાથે આ જ સિધ્ધાંત થી કામ કરતા રહેવું જોઈએ. એક શિક્ષકે પણ તેના વિદ્યાર્થીઓ સાથે નમ્રતાથી જ કામ કરવું જોઈએ. એક મેનેજરે પણ તેની કંપનીના માણસો સાથે સૌમ્યતાથી કામ કઢાવવું જોઈએ, અને તેવીજ રીતે દરેક ક્ષેત્રના લોકોએ સૌમ્યતા પોત પોતાના ક્ષેત્રમાં અપનાવવી જોઈએ.

દરેક માણસે આ સલાહ સતત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. માણસને ઈશ્વરે જ મોકલ્યો છે તેથી તમે ઈશ્વરને તેમાં જ શોધો. તેણે માણસોને મુસીબતમાં ન મુકવા જોઈએ. મનુષ્યે દરેક વાતમાં સરળતા પચદા કરવી જોઈએ.

(૬૪) દયા માટેના સૂત્રો

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “જમીન વાળાઓ ઉપર દયા કરો તો આસમાન વાળો તમારા પર દયા કરશે.”(સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન અબુ દાઉદ, હદીસનં. ૪૮૪૧). કુદરતી રીતે જ દરેક મનુષ્યમાં સારા કામો કરવાની વૃત્તિ આપવામાં આવી છે જે ક્યારેય પુરી થતી જ નથી. દરેક માનવને જીવનના વિવિધ તબક્કામાં ઈશ્વરીય મદદની જરૂર તો પડે જ છે. ઈશ્વરીય મદદ વિના આ દુનિયામાં સફળ થવું અશક્ય જ છે. સૌથી સાદામાં સાદો રસ્તો જે પોતાને જોઈતું હોય તે બીજાને આપવું છે. એવું કરવાથી તમને પણ મદદ મળશે જ. જો તમે ઈચ્છતા હો કે ઈશ્વરીય મદદ તમને મળે તો તમારે બીજાને મદદ કરવી જોઈએ. જો તમે ઈચ્છતા હો કે ઈશ્વર તમારા પર કૃપા કરે તો તમારે લોકો ઉપર કૃપા કરવી જોઈએ. જો તમે ઈચ્છતા હો કે ઈશ્વર તમને માફી આપે તો તમારે લોકોને માફી આપવી જોઈએ.

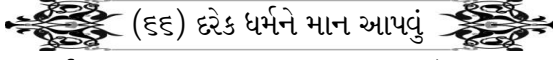
કોઈ મનુષ્ય સાથે દયાભાવ અને લાગણીથી કોઈ કાર્ય કરવું એવું છે જાણે કે તમે ઈશ્વરને કહી રહ્યા છો કે “અય ઈશ્વર, હું તારા દાસ સાથે દયાળુતા અને લાગણીથી વર્તું છું તો તું મારી સાથે પણ આવીજ લાગણી અને દયાળુતા થી વર્તન કર.”

(૬૫) પરસ્પર આદરભાવ

ખુદા તઆલા હુઝુર(ﷺ)ને ઈર્શાદ કરે છે ઈન્કારીઓને કહો કે-- “અય લોકો તમારો ધર્મ તમારા માટે અને મારો ધર્મ મારા માટે.” (કુરઆન ૧૦૮/૬). કુરઆની આ આયત બતાવે છે કે જ્યારે તમે વિવિધ ધર્મની સોસાયટીમાં રહેતા હો, જ્યાં વિવિધ પ્રથાઓ હોય ત્યાં કઈ રીતે રહેવું. આનો સુંદર અને સાદો ઉપાય એ છે કે એક ને જ અનુસરવું અને આદર બધાનો કરવો.

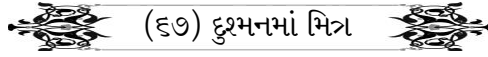
બહુધર્મિય સોસાયટીમાં અપનાવવા જેવો આ જ સુંદર ઉપાય છે. આ વિવિધતાવાળી દુનિયામાં એ શક્ય જ નથી કે બધા જ તફાવતો દૂર થઈ જાય. આવી સ્થિતીમાં એકજ વ્યહવારૂ

સૂચન છે કે દરેકે સહનશીલતા કેળવવી જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો દરેકને હક્ક આપવો જોઈએકે પોતાનો ધર્મ, પોતાનું કલ્ચર (સંસ્કાર-સંસ્કૃતિ) કે પોતાની પરંદને અનુસરી શકે. આપણે શાંતિમય ચર્ચા, દરેક તક્ષાવતો માટે કરી શકીએ, પરંતુ જો આપણે મતભેદો-તક્ષાવતો દુર કરવા જઈશું તો તેનાથી તો વધુ પ્રમાણમાં તક્ષાવતો (મતભેદો) પેદા થશે.

થોડાક યહુદી ધર્મના અનુયાયીઓ પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)ના સમયમાં મદીનામાં રહેતા હતા. એક વખત પયગમ્બર સાહેબ એક જગ્યાએ બેઠા હતા અને એક યહુદીની અંતિમયાત્રા નીકળી તો પયગમ્બર સાહેબ તેને જોઈને ઉભા થઈ ગયા (અને તેને માન આપ્યું). આપના એક સાથીએ કહ્યું કે આ અંતિમયાત્રા તો યહુદીની છે. પયગમ્બર સાહેબએ તુરતજ જવાબ આપ્યો “શું તે માણસ ન હતો?” (સંદર્ભ ગ્રંથ સહિહ બુખારી હદીસ નં. ૧૩૧૨).

આ પ્રથા બતાવે છે કે માણસે દરેકને દરેક સંજોગોમાં માન આપવું જોઈએ, પછી ભલે ને તે યહુદી હોય કે અન્ય ધર્મનો કે અન્ય સંસ્કૃતિ (culture) નો કેમ ન હોય? આપણે કોઈનાય પ્રત્યે તુચ્છકારવૃત્તિ રાખવી જ ન જોઈએ. હકીકત એ છે દરેકને ઈશ્વરે જ બનાવેલ છે, તેથી દરેક માનવ એટલો જ માન આપવાને લાયક છે જેટલો પોતાના ધર્મનો માનવી.

ખુદા તઆલા કુરઆન શરીફમાં ફરમાવે છે કે “ જો કોઈ તમને દુશ્મન માને છે તો પણ તમે તેની સાથે દુશ્મની ન કરો. તેનાથી સુંદર રીતે વર્તન કરો.” (કુરઆન ૪૧/૩૪). આ એક પક્ષીય વર્તન તમને દુશ્મન માંથી દોસ્ત બનાવી દેશે. ઈસ્લામનો આ ઉપદેશ વર્ણવે છે કે દુશ્મની કાયમી હોતી નથી. હકીકત એ છે કે દુશ્મનમાં પણ દોસ્ત છુપાયેલો હોય છે. તમે આ શક્યતાને હકીકત બતાવવા માટે દુશ્મન ને એકપક્ષીય રીતે સારું વર્તન કરીને જોશો કે તે તમારો દુશ્મન તમારો મિત્ર બની જશે.

કોઈનાય એકપક્ષીય પ્રેમભાવથી સામેના વ્યકિતનો અંતરાત્મા જાગૃત થાય છે તો તે તમારો મિત્ર બની જાય છે.

(૬૮) મૃદુતાનો અભાવ

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું “ જે કામમાં નમ્રતા નહિં હોય તે કામ દરેક ભલાઈથી વંચિત રહેશે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સુન્ન અબુ દાઉદ હદીસ નં. ૪૮૦૯). આ પયગમ્બર સાહેબનું કથન (હદીસ) એક બહુન્યાયી નૈતિક સિધ્ધાંત બતાવે છે અને બતાવે છે કે દરેક કાર્યમાં દયા ટપકવી જોઈએ (બીજા સાથેના કામોમાં).

જે માણસે દરેક કામમાં નમ્રતા અપનાવી સમજો કે તે દરેક ચીજમાં સફળ થઈ ગયો. આવા માણસનો કોઈ દુશ્મન નથી હોતો. આવો માણસ અજાતશત્રુ હોય છે. આનાથી વિપરીત કોઈ માણસ દરેક કામમાં કઠોરતા અપનાવે તો દરેક કામ ઊલટું થશે અને દરેક તેની ફરીયાદ કરશે. તેને દુશ્મની અને વિપરીત પરિસ્થિતીમાં જ રહેવાનું આવશે. તેને કારણ વિનાના પ્રશ્નોનો અંદર અને બહારથી સામનો કરવાનો આવશે (ઘરની અંદર અને ઘરની બહાર).

(૬૯) સાદાઈનું મહત્વ

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું છે કે “સાદાઈ એ ઈમાનની નિશાની છે. સાદાઈ એ હેતુમય માણસનો રસ્તો છે” (સંદર્ભ ગ્રંથ સુન્ન અબુ દાઉદ હદીસ નં. ૪૦૬૧). એક હેતુમય માણસ તેનો સમય અને તેની શક્તિ-લક્ષરીયસ જાંઘળી જીવવા માટે વાપરી શકે જ નહિં. સાદાઈ એટલે પોતાની જરૂરીયાતને ઓછામાં ઓછી રાખી કારણ વિનાના નકામા રોકાણોમાં ન ફસાવું. સાદાઈ એ સુંદરતમ્ ઉપાય છે! સાદાઈથી માણસને હેતુમય જાંઘળી જીવવા મળે છે. તેના જીવનનો કોઈપણ ભાગ નકામો વેડફાતો નથી; સિવાય કે તેના જીવનનો ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગે જ વપરાય છે.

બૌદ્ધિક વિકાસ માટે આસાન બાબત એ છે કે તેની અંદર વિચારવાની પ્રક્રિયા સતત ચાલુ જ રહેવી જોઈએ. સાદાઈ એ આ ક્રિયામાં બહુજ મદદરૂપ થાય છે. સાદાઈથી માનવ મનમાં સ્પષ્ટતા વધે છે, નકામા કાર્યોમાં જાંઘળી વેડફાતી નથી.

(૭૦) સ્વચ્છતાની અગત્યતા

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “સ્વચ્છતા એ ઈમાનની એક શાખા છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સહિહ મુસ્લિમ હદીસ નં. ૩૨૮). આ હદીસ બતાવે છે કે સ્વચ્છતાની અગત્યતા અને ઈસ્લામમાં વાતાવરણની સ્વચ્છતાની અગત્યતા! ઈસ્લામ તેની પ્રકૃતિમાં જ દિલની સ્વચ્છતા (પાકીઝગી) અને આત્માની પવિત્રતામાં માને છે.

ઈસ્લામ તેના સ્વભાવમાં જ દિલની પવિત્રતા અને મનની પવિત્રતામાં માને છે. મનના ખરાબ વિચારો દુર કરો અને પવિત્ર હકારાત્મક જીવન જીવતા રહો. ઈસ્લામ અંતરાત્માની સફાઈ અને સુંદર વિચારો માંગે છે. જેવી રીતે માનવી પોતાનું શરીર ધોઈને પવિત્ર કરે છે તેવીજ રીતે મન પણ પવિત્ર કરવું જોઈએ. માનવી એ પોતાના શરીર અને મનને પણ પવિત્ર કરવું જોઈએ.

જ્યારે માણસ પોતાનું અંતરાત્મા સ્વચ્છ કરે છે ત્યારે સ્વભાવિક રીતે તેને ઈચ્છા થાય કે તે તેનું બાહ્ય પણ સ્વચ્છ કરે. તેણે પોતાના શરીર અને વસ્ત્રોનું પણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. તેણે પોતાનું ઘર અને આજુબાજુ નું વાતાવરણ પણ સ્વચ્છ રાખવું જોઈએ. આવું કરવાથી જ સ્વચ્છતા તેના જીવનનો અભિન્ન હિસ્સો બની જશે.

(૭૧) મધ્યમાર્ગીપણું

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું છે કે “(દરેક રીતે) મધ્યમ માર્ગ ઉત્તમ છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સહિહ બુખારી હદીસ નં. ૩૫૬૦). સાંપ્રત સમયમાં માણસે અનેક જાતના માણસો સાથે જ રહેવાનું હોય છે. આવી સ્થિતિ માં કોઈનો ય રસ્તો રોક્યા વિના કોઈને ય નડ્યા વિના જીવવું એ જ અગત્યનું છે. આને જ મધ્યમ માર્ગ કહેવામાં આવે છે. આ મધ્યમ માર્ગ જ હમેશાં ઈચ્છનીય છે. આ એકજ રસ્તો છે જેમાં માણસ પોતાને ભયમાં મુક્યા વિના આગળ વધી શકે છે. આ રસ્તે જ માણસ પોતાના પ્લાન પ્રમાણે આગળ વધી શકે છે અને પોતાની મુસાફરી પુરી કરી શકે છે.

(૭૨) નમ્રતા દ્વારા ઉન્નતિ

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ કહ્યું કે “જેઓ નમ્રતાનો માર્ગ અપનાવે છે તેમને ઈશ્વર આગળ ધપાવશે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન ઈબ્ને માજાહ હદીસ નં. ૪૧૭૬). આ નિયમ ઈશ્વર દ્વારા બનાવવામાં આવ્યો છે. નમ્રતાથી પ્રગતિના દરવાજા ખુલી જાય છે. જ્યારે ધમંડનો માર્ગ માણસને નીચતા તરફ લઈ જાય છે. આધ્યાત્મિક જાગૃતિ ઉમદા ગુણો છે. તે જે લાકો નમ્ર હોય છે તેમાંજ જોવા મળે છે. તેઓને દૈવિ પ્રેરણા મળે છે. તેનાથી તેઓ પ્રકૃતિની વધુ સુંદર પ્રશંસા કરતા થાય છે. તેઓને જે ચીજો જેવી હોય છે તેવી દેખાય છે.

નમ્ર વલણ વિરોધીનો અંતરાત્મા ને જાગૃત કરે છે. પરિણામ તથા તેને ફરજ પડે છે કે તે તેની નૈતિક મહાનતાનો સ્વિકાર કરે. નમ્રતા એ એક જાતની વર્તાણુંક છે તેના માટે માણસે કાંઈ ખર્ચ કરવો પડતો નથી. તેણે કાંઈ ગુમાવ્યા વિના ઘણું બધું મેળવે છે. ધમંડનું વલણ ખોટું હોય છે અને નમ્રતાનું વલણ સાચું જ હોય છે.

(૭૩) નકામો ખર્ચ

કુરઆન શરીફમાં ખુદા તઆલા એ જે સાચી જરૂરીયાત વિના ખર્ચો કરે છે તેને નકામા ખર્ચો કહ્યા છે (કુરઆન ૭/૩૧). પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ) કહે છે કે આ પણ નકામો ખર્ચો છે કે જ્યારે પણ તમારે ખાવું હોય ત્યારે ખાઈ લો એ પણ નકામો ખર્ચ જ છે. (સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન ઈબ્ને માજાહ હદીસ નં. ૩૩૫૨). આ માણસનો અધિકાર છે કે ખરેખરી જરૂરીયાત ઉપર ખર્ચ કરે. પરંતુ કોઈને ય એ અધિકાર નથી કે મન ફાવે ત્યાં ખર્ચ કરે! ઈશ્વરે જો તમને વધારાની દોલત આપી હોય તો તે ફક્ત પોતાના ઉપર જ ખર્ચ કરવા નથી આપી. ઈશ્વરે તેને જ્યાં ખર્ચ કરવાનું કહ્યું છે તે જગ્યાએ જ ખર્ચ કરવો જોઈએ. જે માણસ આ જાતની જાંદગી જીવતો નથી તો જાણો કે તે ઈશ્વરીય અનામતને વેડફે છે.

(૭૪) સામુહિક આશિર્વાદ

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ કહ્યું છે કે “એક માણસનું જમવાનું બે માણસ માટે પૂરતું છે. બે નું જમવાનું ત્રણ માણસ માટે પૂરતું છે.”(સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન ઈબ્ને માજાહ હદીસ નં.

૩૨૫૫). આ પયગમ્બર સાહેબનું કથન આપણને સાથે સાથે રહેવાનું અને સાથે સાથે જીવવાનું શીખવાડે છે.

આમાં ખોરાકનું ઉદાહરણ છે તે તો એક માત્ર પ્રતિકાત્મક જ ઉદાહરણ છે. આ પયગમ્બર સાહેબનું કથન છે તે જીવનની દરેક વાતો સાથે સંલગ્ન થાય છે. જો માણસો સાથે જ કામ કરે અને સાથે જ રહે, તો થોડાક જ માણસો મોટો ધ્યેય મેળવી શકે. ઘણા માણસો નાનકડા ઈનવેસ્ટમેન્ટ-રોકાણ ઉપર પણ લાભ મેળવી શકે છે. જો દરેક માણસ તેનું કામ અલગ અલગ કરે તો, તો તેમને આનો થોડો જ લાભ મળશે. પરંતુ જો આ લોકો સાથે સાથે કામ કરે તો દરેકને તેનો લાભ મળશે જ.

(૭૫) ન્યાય માટે ની માંગણી

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ એક વખત મદીનામાં લોન એક માણસ પાસેથી લીધી હતી. એક દિવસ તે માણસ આવી ને ઉધ્ધત શબ્દોમાં તેમના પૈસા પાછા લેવા ઉઘરાણી કરવા લાગ્યો. પયગમ્બર સાહેબના સાથીઓ તેની ઉધ્ધતાઈ બદલ તેને સજા આપવા માંગતા હતા. પરંતુ પયગમ્બર સાહેબે તેમને અટકાવ્યા અને કહ્યું કે સાચા માલિકને કહેવાનો અધિકાર છે. (સંદર્ભ ગ્રંથ સહિહ બુખારી હદીસ નં. ૨૩૦૬). આ લોકો સાથે કેવી રીતે વર્તન કરવું તેનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. જો કોઈ કારણ હોય તો લોકો તુરતજ ગુસ્સે થઈ જાય છે અને બહુજ અસભ્યતાથી વાત કરે છે. સાંભળનારે બહુજ ધીરજથી કામ લેવું જોઈએ. જો માણસમાં આવા શબ્દો સાંભળવાની શક્તિ ન હોય તો ઉછીની કોઈ ચીજ ન લેવી જોઈએ. પૈસા કોઈ પાસેથી લીધા હોય તો આપનારનો હક્ક છે કે તે તેની લાગણી વ્યક્ત કરે. આવા કિસ્સામાં લેનારાએ સંયમ રાખવો જોઈએ. તે ઊલટું આપનારને ધીરજ રાખવાની સલાહ આપી શકે નહીં.

(૭૬) પોતાના અધિકાર કરતાં વધુ લેવું

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ એક વખત ફરમાવ્યું “જમીનના ઝગડામાં, જો ભૂલથી કોઈ ખોટા વાચાળને જમીન અપાઈ જાય તો તેણે તે જમીન ન લેવી જોઈએ. સમજી લો કે આ જમીન એક આગનો ટુકડો (જ) છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ મુસ્નદે એહમદ હદીસ નં. ૨૬૭૧૭).

આ હદીસ બતાવે છે કે કોઈ વસ્તુ કોઈની નથી જો ન્યાયાલય પણ તેના પક્ષમાં હુકમ આપે તો પણ તે જો તેની નહિં હોય તો તેની નહિં જ થાય. સત્યને કોર્ટનો નિર્ણય પણ બદલી ન શકે.

સાચી વાત એ છે કે ગેરકાયદે કબજો કરવાથી, ન્યાયાલયનો ફેસલો પણ ખોટી વાતને સાચી ઠેરવી શકતો જ નથી. જો માણસનો અંતરાત્મા કહે છે કે તેણે જે કબજો કરેલ છે તે તેનું નથી તો તેણે તેનો જે માલિક છે તેને પાછું આપી દેવું જોઈએ, અને બીજાનો હક્ક ન મારવો જોઈએ. માણસનો અંતરાત્મા એ જ સાચું ન્યાયાલય છે. મોટામાં મોટો નિર્ણય આત્માની કોર્ટ જ લે છે.

(૭૭) જેવું કરશો તેવું જ પામશો

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)ની હદીસોમાંથી એક હદીસ છે કે “એક મોમિન બીજા માટે પણ એ જ પસંદ કરે છે જે પોતાના માટે પસંદ કરે છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સહિહ બુખારી હદીસ નં. ૧૩). આ એક બહુવ્યાપી સિધ્ધાંત, સામાજિક નીતિશાસ્ત્ર નો છે. દરેક માનવને ખબર છે કે કઈ વર્તણૂક તેને ગમે છે અને કઈ વર્તણૂક તેને ગમતી નથી. આ વસ્તુ જ બીજા માટે કરવી જોઈએ. માણસે બીજા માટે પણ એ જ રીતે પસંદ કરવી જોઈએ જે પોતાના માટે પસંદ કરે છે. આ નૈતિકતા નો સિધ્ધાંત એટલો બધો સાદો છે કે દરેકને તેની જાણ છે જ! દરેકે આ બાબતે એકદમ સહૃદયી હોવું જરૂરી છે. જે લાગણી પોતાની જાત માટે અપનાવીએ છીએ તે જ લાગણી અન્યો માટે પણ અપનાવવી જોઈએ. જો બધા જ લોકો આ સાદો નૈતિક સિધ્ધાંત અપનાવી લે તો સમાજમાં સારા પણા અને શાંતિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાઈ જાય !!

(૭૮) આર્થિક સ્થિરતા

પયગમ્બરે ઈસ્લામે ફરમાવ્યું કે “જ્યારે ઈશ્વરે કોઈના ભરણપોષણ માટે કોઈ સ્ત્રોત બનાવ્યો છે તો તેણે પોતાના મેળે આ સ્ત્રોત છોડવો ન જોઈએ; સિવાય કે કોઈ સંજોગોની મજબુરીને કારણે તેણે તે છોડવું પડે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ મુસ્નદે એહમદ હદીસ નં. ૨૦૬૪૮). ઈસ્લામના શિક્ષણ પ્રમાણે ભરણપોષણ (રોજી) ઈશ્વર તરફથી જ હોય છે. તેથી જો માણસને ભરણપોષણ નો સ્ત્રોત મળે તો તેણે ઈશ્વરનો આભાર માનવો જોઈએ, અને તેને છોડવો ન

જોઈએ. જો તે કોઈ યોગ્ય કારણ વિના છોડી દેશે તો ઈશ્વરની તરફેણ ગુમાવશે. ખંત જીવનની સફળતાનું રહસ્ય છે. આર્થિક જીવનમાં સફળતા હમેશાં સખત મહેનતથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ આપણને ખંત અને સ્થિરતા શીખવે છે. માણસે હમેશાં પોતાના ભાવિ તરફ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. નહિં કે પોતાના વર્તમાન તરફ !! આ હદીસ આપણને શીખવાડે છે કે આપણે વર્તમાન સ્થિતિ જોઈને નાહિંમત ન થવું જોઈએ; પરંતુ આપણે ભવિષ્ય નજરમાં રાખીને આર્થિક વિકાસ માટે સતત કાર્યશીલ રહેવું જોઈએ.

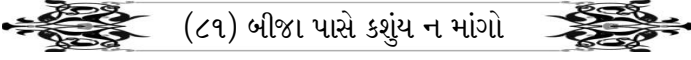
 (૭૯) ઈશ્વરીય જોગાવાઈ

ખુદા તઆલા ફરમાવે છે કે “બધા જ જીવંતની, જેઓ ધરતી ઉપર છે તેની આજીવિકાની જવાબદારી ઈશ્વરની (પોતાની) છે.” (કુરઆન ૧૧/૬). પયગમ્બર સાહેબ પણ કહે છે કે ઈશ્વરે જ્યારે નસીબ કરેલ હોય ત્યારે કોઈ તેને રોકી શકતું જ નથી. પછી તે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ! કોઈ માણસ તેમાં વધારો કે ઘટાડો નથી કરી શકતો. (સંદર્ભ ગ્રંથ મુજમ-અલ કબીર હદીસ નં. ૭૬૯૪). આ હદીસથી જાણવા મળે છે કે કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ ઈશ્વરીય કૃપાને રોકી શકતું જ નથી. આ રીતે વિશ્વાસ રાખનારને બે લાભો મળશે. પહેલું એ કે તેને વિશ્વાસ રહેશે કે જે નસીબમાં હશે તે ક્યાંય જતું રહેવાનું નથી. અને બીજું તે આ રાહત સાથે કામ કરશે તેને તેના પ્રયત્નોનું ફળ મળશે જ. અને તેની જોગાવઈ વચ્ચે કોઈ જ અડચણ આવી શકે તેમ જ નથી. આ નિર્વાહ એ ઈશ્વર તરફથી અપાયેલ અધિકાર છે તેને કોઈજ રદ કરી શકે તેમ નથી. આ માન્યતાથી માણસના આંતરમન માંથી નિરાશા દૂર થાય છે. તે તકલીફો વચ્ચે ઉભા રહીને પણ કહી શકે છે કે કોઈ મારી નોકરી લઈ શકે તેમ નથી. કોઈપણ મારા ભાગ્યથી વધી ને નથી.

 (૮૦) સંતોષ

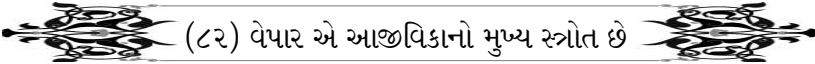
પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “સફળ માણસ તે છે જેને ઈશ્વરે જરૂર પુરતી રોજી આપી છે અને તે તેનાથી સંતોષિત છે.”(સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન ઇબ્ને માજા- હદીસ નં. ૪૧૩૮). નિરીક્ષણોથી સ્પષ્ટ જાણવા મળે છે કે, સફળતાનું રહસ્ય એ છે કે માણસ સંતોષિત હોય. જે તેને મળેલ હોય તેનાથી ! અને જે તેને મળ્યું નથી તેનાથી દુઃખ ન અનુભવે! જ્યારે પણ માણસ પોતે સાચા સિધ્ધાંતો થી જીવન સ્થાપન કરવાની કોશિશ કરશે તો તેને જરૂર પુરતું

તો મળી જ રહેશે. અને જો તેને જે મળ્યું હોય તેના સાથે સંમત થશે તો તેને માનસિક શાંતિથી અપૂર્વ આનંદ મળતો રહેશે. શાંતિ હમેશાં સંતોષથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. એનો બીજો અર્થ એ થાય છે કે તેને જે મળ્યું છે તેનાથી તે ખુશ છે. અન્ય રીતે કહીએ તો, જે કોઈ માણસ પોતાની પાસે જે કંઈ છે તે ભૂલીને, જે તેની પાસે નથી તેની પાછળ પડે છે તો તે કદીય સંતોષ નહીં પામે. કારણ કે આ દુનિયામાં અપાર વસ્તુઓ છે. ભલેને તમારી પાસે કેટલીય વસ્તુઓ કેમ ન હોય! છતાંય ઘણી વસ્તુઓ એવી હશે જેને લેવાની તમને ઇચ્છા હશે જ. આ રસ્તે જો જશો તો તમે વધુ ને વધુ લાલચ કરતા જશો. પરિણામે માણસને મૃત્યુ સુધી બેચેની રહેશે.

(૮૧) બીજા પાસે કશુંય ન માંગો

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ કહ્યું છે કે “કોઈની ય પાસે કાંઈ પણ ન માંગો, કારણકે આપનાર હાથ લેનાર હાથ કરતાં ઉત્તમ હોય છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સહિહ બુખારી હદીસ નં. ૧૪૨૯). આ શિક્ષણ ઉચ્ચ માનવતા સાથે સંબંધિત છે. એ બહુજ અગત્યનું છે કે માણસ સ્વનિર્ભર હોવો જોઈએ, અને બીજાથી (વારંવાર) માંગતો ન ફરે. (વારંવાર) માંગવું એ સામાન્ય વસ્તુ નથી, તે માનસિક દ્વાસની નિશાની છે. જે માણસ બીજાઓ પાસે માગ્યા કરે છે એ એવું છે જાણે કે જે સહેલું નિર્વાહ ઈચ્છે છે. આવા માણસે પોતાની જરૂરીયાત બીજાઓ પાસે માંગવા માટે ની કિંમત ચુકવવી પડતી હોય જ છે. તેથી જ તે આના કારણે તે પોતાની ક્ષમતા વિકસાવી જ શકતો નથી. તેની આંતરિક ક્ષમતા-શક્તિ સુષુપ્ત અવસ્થામાં રહી જાય છે. તેની સખત મહેનત કરવાની તાકાત મંદ પડી જાય છે. તેને આરામ નામની બિમારી લાગુ પડી જાય છે. સાચો રસ્તો એ છે કે પોતાની જાત ઉપર વિશ્વાસ કરો અને સખત મહેનત કરવા તૈયાર રહો. પોતાના જ પગ ઉપર ઊભા રહેતાં શીખો. દરેક માણસે આપનાર બનવું જોઈએ, લેનાર ન બનવું જોઈએ.

(૮૨) વેપાર એ આજીવિકાનો મુખ્ય સ્ત્રોત છે

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ કહ્યું છે કે “૯૦% જોગવાઈ વેપારમાં છે,” (કન્ઝુલ ઉમ્માલ હદીસ નં. ૯૩૪૨). કુદરતી નિયમ પ્રમાણે ઈશ્વરીય બનાવટ યોજના પ્રમાણે, મહત્તમ ભાગ નિર્વાહનો વેપારમાં રાખવામાં આવ્યો છે. આ હદીસ દરેક માણસ માટે આશાનો ખજાનો

છે. જો માણસને કોઈ ધંધો-નોકરી ન મળે, વારસાકીય હક્કો ન મળે, અથવા અન્ય જગ્યાએથી કાંઈ પણ પ્રાપ્ત ન થાય તો તેણે પોતાનો વેપાર કરવો જોઈએ. તેને વેપારથી વધુ પૈસા પ્રાપ્ત થશે જે અન્ય સ્ત્રોતથી નહીં મળે.

 (૮૩) આજીવિકા

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ) ફરમાવે છે કે “અલ્લાહ તેના તે બંદાને ચાહે છે જે પોતાની આજીવિકા મહેનતથી પચદા કરે છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ અલ મુકાસીકુલ હસનહ્ હદીસ નં. ૨૪૬). આ હદીસ બતાવે છે કે દરેક માનવે પોતાની આજીવિકા પોતેજ પચદા કરવી જોઈએ. આજીવિકા પચદા કરવી એ સહેલી વાત નથી તેના માટે સખત મહેનત કરવી જરૂરી છે. ખરેખર જોઈએ તો સખત મહેનત એ જ માનવ ગુણોનો ભંડાર છે તેમ કહીએ તો ખોટું નથી. મજૂરીની જોગવાઈ સૌથી કાયદેસર છે. મહેનતથી કમાવવું એ માણસને જમીન સાથે સંલગ્ન રાખે છે. સખત મહેનત ની જોગવાઈ આદમીનો સ્વભાવ બતાવે છે. સખત મહેનતથી માણસ આળસુ થતો નથી. તેમાં સુસ્તી આવતી નથી. સખત મહેનતથી માણસમાં ઉમદા વ્યક્તિત્વ ઊભરે છે. જો બળજબરી ન હોય તો માણસે તેના આજીવન માટે મહેનત કરવી જ જોઈએ. ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ તેણે એશ આરામી જાંઘળી જીવવી જોઈએ નહિ.

 (૮૪) જીભને વશમાં રાખવી

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “જુઠ્ઠા હોવા માટે એ જ પૂરતું છે કે માનવ જે સાંભળે તે બધાને કહેતો ફરે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ મુસ્નદે બઝઝાર હદીસ નં. ૮૨૦૧). આ હદીસથી એક સુંદર મજાનો સભ્યતાનો સિધ્ધાંત જાણવા મળે છે કે માણસે બોલતા પહેલાં વિચારવું જોઈએ. સામાજિક જીવનમાં આપણે બીજાઓ પાસે ઘણી બધી નકારાત્મક વાતો સાંભળીએ છીએ. આપણે અનુભવથી જાણીએ છીએ કે જ્યારે જ્યારે સાંભળેલી વાતોનું પુનરાવર્તન થાય છે ત્યારે તે વાત એટલી બધી વિકૃત થઈ જાય છે કે ઘણી વખત મૂળ વાત કરતાં સંપૂર્ણપણે અલગ થઈ જાય છે. તેથી માણસે સાંભળીને વાતોનું પુનરાવર્તન ન કરવું જોઈએ. જો કે સારી વાતોનું પુનરાવર્તન કરવું કોઈ ખોટું કામ નથી. પરંતુ જો તે ખરાબ સમાચાર હોયતો, જો તે વાત સંપૂર્ણપણે જાણી ન લઈએ ત્યાં સુધી કોઈને કહેવી ન જોઈએ.

(૮૫) ગીબત-અપશબ્દો નું પ્રાયશ્ચિત

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “જો તમારાથી કોઈનીય ગીબત થઈ જાય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત એ છે કે તેના માટે ઈશ્વરથી માફીની પ્રાર્થના-દુઆ કરવી જોઈએ.” (સંદર્ભ ગ્રંથ મકાસીફુલ હસનહ્ હદીસ નં. ૮૦૪). ગીબત એટલે કોઈપણ માણસની ખરાબી તેની ગેરહાજરીમાં કહેવી, જે સાંભળવાથી તે માણસને ખરાબ લાગે! કોઈની ગેરહાજરીમાં તેને ન ગમે તેવી વાત કરવી એ દ્વેષ વૃદ્ધિ જ કહેવાય. જે માણસ વિશે તમે અપશબ્દો કહ્યા હોય તેનું પ્રાયશ્ચિત એ છે કે તેના માટે ઈશ્વરથી પ્રાર્થના કરો કે તેના ગુનાઓ માફ કરે. (છે ને મોટી વાત?).

(૮૬) મહાન સલાહ

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એક વાર તેમના સાથીઓ પાસે બેઠા હતા. તેમણે તેમના સાથીઓને કહ્યું “શું હું તમને સુંદર મજાની સલાહ ન બતાવું?” તેઓએ કહ્યું “જરૂર બતાવોજી.” આપે ફરમાવ્યું “તમારી જીભની સંભાળ રાખો.” (સંદર્ભ ગ્રંથ અત્ તિરમીજી હદીસ નં. ૨૬૧૬).

જીભની સંભાળ રાખવાનો અર્થ છે માણસે કોઈનું પણ કાંઈ પણ ખરાબ ન બોલવું જોઈએ. તેણે પોતાની જાતને સંભાળવી જોઈએ, દરેક હાલતમાં. જેથી બુરાઈનો ફેલાવો જ ન થાય. આ હકીકત છે કે જ્યારે માણસો જીભનો કંટ્રોલ કાબુ ગુમાવી દે છે ત્યારે જ સામાજિક બુરાઈઓ પયદા થાય છે. જીભ ઉપરનો કાબુ ઘણી બધી સામાજિક બુરાઈઓ દુર કરે છે. એ ગંભીરતાની નિશાની છે કે માણસ બહુજ વિચારીને પોતાની જીભનો ઉપયોગ કરે. જીભનો દુર ઉપયોગ કરવાથી બીજાઓનું નુકશાન થાય છે. જ્યારે માણસ કઠોર કડવા શબ્દો-વેણ બોલે છે તો આ બધું થાય છે. તે અન્યોના દોષ દર્શન કરે છે, અફવાઓ ફેલાવે છે.

(૮૭) ધીરજ રાખવી અને ટાળવું

ધૈર્ય રાખવું એ ઈસ્લામનો એક ઉપદેશ છે. કુરઆન શરીફમાં વારંવાર ધીરજ ધરવાની તાકીદ કરવામાં આવી છે. તે વધુમાં કહે છે કે “ઈશ્વર ખાતર ધીરજ ધરો.”(કુરઆન ૭૪/૭), “અને ધીરજ ધરો , તમારું ધૈર્ય ઈશ્વરીય પ્રેરણાથી જ છે.”(કુરઆન ૧૬/૧૨૭). જ્યારે

માનવીની ધીરજ ઘટે છે ત્યારે તે ધીરજ અન્ય માનવીઓને પણ અસર કરતી હોય છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તે ઈશ્વરીય રચનાની યોજના ની જ પુષ્ટિ કરવાનો સમાનાર્થી (જ) છે.

ઈશ્વરે આ સૃષ્ટિ જ એવી રીતે બનાવી છે કે દરેક માણસને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપી રાખેલ છે. દરેક માણસને હરિફાઈની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા છે. પરિણામે એક બીજાની સામે ફરીયાદ જ ફરીયાદ જોવા મળે છે. એક માણસને બીજા પાસેથી ગુમાવવાનું હોય છે. આવી અપ્રિય વાતોને સહન કરવા માટે ઈશ્વરથી સંતોષિત હોવું જરૂરી છે. તે માટે ઈશ્વરીય યોજના ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. ઈશ્વરે ધીરજની અગત્યતા આ રીતે બતાવી છે. “ઈશ્વર ખાતર, ધીરજ ધરો.” (કુરઆન ૭૪/૭). કુરઆન શરીફમાં એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે ધીરજ ધરનારને બેહિસાબ બદલો આપવામાં આવશે.” (કુરઆન ૩૯/૧૦).

 (૮૮) એકપક્ષીય સહન કરવું

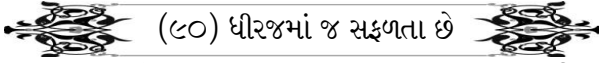
પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “જ્યારે જેઓએ તમારાથી ખરાબ કર્યું હોય તેને માફી આપો.” (સંદર્ભ ગ્રંથ મુસ્નદે એહમદ હદીસ નં. ૧૭૪૫૨). આ શિક્ષણમાં મહાન ડહાપણ છુપાયેલું છે. તે પરિણામદાયી શિક્ષણ છે. જો કોઈ માણસ જુલ્મ કરે છે તો, જેના પર જુલ્મ કરવામાં આવે છે તેણે વિચારવું જોઈએ કે તેના જવાબથી પેલાના જુલ્મમાં વધારો તો નહિ થાય ને? આવું વિચારશે તો તેને ખ્યાલ આવશે કે જુલ્મીને માફ કરી દેવો એ જ મોટો બદલો લેવો છે. નિ:શંક જુલ્મીને માફી આપીને જુલ્મનો ખાતમો કરવો એ સહેલામાં સહેલો રસ્તો છે, જેનાથી જુલ્મ દૂર થાય છે. જુલ્મીને માફ કરી દેવો એ બાયલાપણાની નિશાની નથી. પરંતુ તે ઉચ્ચ કક્ષાની નૈતિકતાની નિશાની છે. સિધ્ધાંતની વાત છે. અસહાયતાની વાત નથી જ નથી.

 (૮૯) ટાળવાની રીત

કુરઆન શરીફમાં ખુદા તઆલા હુકમ આપે છે કે “અજ્ઞાનીઓ અને મુરખાઓથી દુર રહો.” (કુરઆન ૭/૧૯૯). અત્યારની દુનિયામાં સફળ જીવન માટેની આ સુંદર ચાવી છે. સુંદર સિધ્ધાંત છે. છોડની આ દુનિયામાં કાંટા પણ હોય છે અને ફુલો પણ હોય છે. તેવીજ રીતે આ દુનિયામાં અજ્ઞાની પણ હોય છે અને જ્ઞાની પણ હોય જ છે! જેવી રીતે ફુલો અને કાંટા વચ્ચે પસંદગી કરવાની આવે તો માનવ સ્વભાવિક રીતે જ ફુલોને જ લેવા પસંદ કરશે. કાંટાઓથી

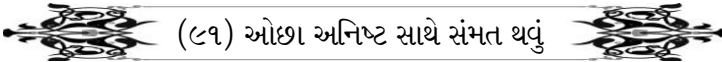
બચીને ફુલો જ લઈ લેશે. તેવીજ રીતે માનવની દુનિયામાં અજ્ઞાનીઓ સાથે લડાઈ કર્યા વિના આપણે આપણી જીંદગી પસાર કરવાની છે.

અજ્ઞાનીઓ સાથે લડાઈ કરીને કે ઊલજીને માણસ સફળતા મેળવી શકતો જ નથી. તેથી ઉત્તમ રસ્તો એ છે અજ્ઞાનીને છોડીને પોતાના રસ્તે ચાલતા રહેવું. આ દુનિયામાંથી તમામ અજ્ઞાનીઓ દુર થઈ જાય તેવું થવાનું જ નથી. ગમે તેમ પણ અજ્ઞાનીઓથી દુર રહીને પોતાનું જીવન સારી રીતે જીવવાનું શક્ય જ છે. અજ્ઞાનીથી દુર રહેવું એ એવું છે જે રીતે આગથી દુર રહેવું. તે સમજો કે આગ ને ઓલવે છે.

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ) ફરમાવે છે કે “જાણી લો કે ધીરજ-ઘૈર્યમાં જ સફળતા છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ મુસ્નદે એહમદ હદીસ નં. ૨૮૦૩). આ પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)નું કથન અસાધારણ અગત્યતા ઘૈર્યની બતાવે છે. ઘૈર્ય એ જાણે પ્રગતિનું પગથીયું છે. ધીરજ ધરનાર કદીય નાસીપાસ થતો નથી?

સાંપ્રત સમયમાં દરેકના જીવનમાં ચડતી પડતી આવે જ છે. મનુષ્ય જીવનમાં અણગમતા સંજોગો ડગલે અને પગલે આવે જ છે. ક્યારેક એવું પણ બને છે માનવ હતાશ થઈ જાય છે અને તેને લાગે છે કે તે હારી ગયો છે. પરંતુ આ સાચું નથી. સાંપ્રત સમયમાં સફળતાના એટલા બધા સંજોગો હોય છે કે તે પુરા જ થતા નથી. નિષ્ફળતાથી જ સફળતા મળે છે. હવે તમારે કરવાનું એ રહે છે કે તમારી જાતને હતાશથી બચાવીને બીજી તક આવે ત્યાં સુધી રાહ જોવાની છે. પ્રથમ હાર-નિષ્ફળતા પછી જો ધીરજ ધરીએ તો નજીકમાં જ બીજી સફળતા રાહ જોતી હોય છે. તેથી આપણે નિષ્ફળતાથી નાહિંમત ન થતાં સમજવું કે આ જ તે રસ્તો છે જેમાંથી સફળતા મળશે.

ઉમૈર ઈબ્ને હબીબ ઈબ્ને ખમશાહ, પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)ના એક સાથી ફરમાવે છે કે “જે માણસ ઓછા અનિષ્ટને સહન કરતો નથી તેને મોટા અનિષ્ટ ને સહન કરવાનું આવે છે.” (સંદર્ભ, ગ્રંથ અલ મુજમઅલ અવસાત હદીસ નં. ૨૨૫૮).

અત્યારની દુનિયામાં પણ બુદ્ધિશાળી લોકો છે. સાથે સાથે અજ્ઞાની લોકો પણ છે જ. અજ્ઞાની લોકો બીજાને દુભવે છે કારણકે તેઓ અજ્ઞાની છે. શરૂઆતમાં આ નાનકડો પ્રશ્ન હોય છે. આવાને સહન કરવા માટે ડહાપણની જરૂર હોય છે. નાની વાતો માટે આવા ઓછી બુદ્ધિના લોકો સાથે નાની વાતોમાં ફસાવું ન જોઈએ. તેને સમજદારીથી કામ લેવું જોઈએ.

(૯૨) સહનશીલતાથી મુકાબલો કરો

પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)ના વિખ્યાત સાથી અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસ કહે છે કે “અજ્ઞાનીની અજ્ઞાનતાનો સામનો સહનશીલતાથી કરો.” (સંદર્ભ ગ્રંથ તફસીર અલ કુરતુબી, ભાગ-૧૫, પેઈજ ૩૬૧). આ અભિપ્રાય પ્રમાણે અબ્દુલ્લા ઈબ્ને અબ્બાસ કહે છે તે પ્રમાણે એક બચાવની સુંદર રીત બતાવી છે કે બદલો લેવાથી દુર રહો.

આ દુનિયામાં આવું વારંવાર બનતું જ હોય છે કે માણસને અજ્ઞાની લોકો સાથે વારંવાર કામ પડતું હોય છે. સહનશીલતા અપનાવવાથી પહેલી જ વખતમાં તેનો ઉપાય થાય છે. જો આપણે તેમની સાથે તેમની ભાષામાં જ જવાબ આપીશું તો તેઓની દુષ્ટતા હદ બહાર જતી રહેશે.

(૯૩) ગુસ્સો ન કરો

એક વખત આપ(ﷺ)ના એક સાથીએ પયગમ્બર સાહેબને કહ્યું કે “મને એક એવી માસ્ટર ચાવી બતાવો કે જેનાથી મારા જીવનના બધા જ પ્રશ્નો હલ થઈ જાય”!! પયગમ્બર સાહેબએ કહ્યું કે “ગુસ્સો ન કર.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સહિહ બુખારી હદીસ નં. ૬૧૧૬). અલબત્ત આ એક બહુજ વિચારવાલાયક જવાબ છે, સલાહ છે. જો માણસ આ સલાહ માની લે તો જીંદગીની ઘણી બાબતો સુધરી જાય. માણસ હમેશાં સમાજમાં રહે છે. તેને વારંવાર એવા બનાવો સાથે કામ પડતું હોય છે કે તે ગુસ્સે થઈ જાય અને ઉશ્કેરાઈ જાય. માણસ જ્યારે ગુસ્સે થાય છે તો તેની અંદર નફરત અને બદલાની ભાવના જાગૃત થાય છે. તે તે માણસ સાથે બદલો લે છે. અને બદલો લેવાના લીધે એક બદલાનું વિષયક ચાલુ થાય છે. જો સારી રીતે સફળ જીંદગી જીવવી હોય તો આવી સ્થિતિમાં ભાવના ઉપર કાબુ રાખીને ગુસ્સો પી જવો જોઈએ. નકારાત્મક વાતોને હકારાત્મક રીતે જવાબ આપવો જોઈએ.

(૮૪) ગુસ્સાનો ઉપાય

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ ફરમાવ્યું કે “જો માણસને ગુસ્સો આવો તો જો તે ઊભો હોય તો બેસી જાય.” (સંદર્ભ ગ્રંથ સુનન અબુ દાઉદ હદીસ નં. ૪૭૮૨). જો તે વાતચીત કરતો હોયતો તેણે શાંત રહેવું જોઈએ.”(સંદર્ભ ગ્રંથ અલ મુસ્નદ વોલ્યુમ (૧) પેઈજ ૩૨૯). આનો અર્થ એ થાય છે કે માણસે પોતાની સ્થિતી બદલવી જોઈએ. આ રીતે કરવાથી માણસની મનની સ્થિતી બદલાઈ જશે.

ગુસ્સો એ એવો અગ્નિ છે જે માણસને કોઈ અપ્રિય ઘટના અનુભવીને, અંદરો અંદર બાળી નાંખે છે. ગુસ્સાથી જ માણસ ન કરવાનું કરી બેસે છે. તેથી ગુસ્સામાં તે હમેશાં ગુમાવનાર જ બને છે. આવી સ્થિતીમાં તેણે મગજ ઠંડું થાય તેવું કામ કરવું જોઈએ. કોઈ સારા ઉપાયથી માણસ તુરંતજ ગુસ્સા પર કાબુ મેળવી શકે છે. પરંતુ જો ગુસ્સાને વધવા દેવામાં આવેતો તે રીપેર ન થઈ શકે તેવી હાની પહોંચાડે છે. ગુસ્સો આવવો એ સ્વભાવિક પરંતુ તેના પર કાબુ ન કરી શકવું તે ખરાબ છે. ગુસ્સા પર કાબુ ન કરી શકવો તે તો એવું છે જાણે પોતાને જ હરાવી દેવું.

(૮૫) શયતાનથી ઈશ્વરનો આશ્રય માંગવો

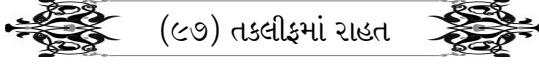
પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ કહ્યું “શયતાન તમારો દુશ્મન છે તમને જ્યારે લાગે કે તે તમને ઉશ્કેરે છે ત્યારે કહો ઈશ્વર અમે તારા આશ્રયમાં આવીએ છીએ, શયતાનથી.” (સંદર્ભ ગ્રંથ કન્ઝુલ ઉમ્માલ હદીસ નં. ૨૨૦૭૩).

શયતાન માણસનો દુશ્મન છે. તે ઈચ્છે છે કે માણસ રાખમાં મળે! તે છાનામાના ગણગણાટથી ઈચ્છે છે કે માનવ સત્યથી હટી જાય. શેતાન અદ્રશ્ય ગુપ્ત હુમલા માનવો પર કરે છે. આ અટકાવવાનો એકજ ઉપાય છે કે તેનાથી ઈશ્વરનો આશ્રય માંગવામાં આવે. ઈશ્વર ખાત્રી આપે છે કે જો શયતાનથી ઈશ્વરનો આશ્રય માંગવામાં આવશે તો તે આશરો જરૂર આપશે. આ એક જ ઉપાય છે શયતાનથી બચવાનો.

(૮૬) શક્તિશાળી કોણ?

પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)એ કહ્યું કે પહેલવાન કે મુક્કાબાજ એ નથી જે બીજાને કુશ્તીમાં પછાડી દે. પરંતુ સાચો મુક્કાબાજ એ જે ગુસ્સાના સમયે પોતાના ઉપર કાબુ રાખે !!

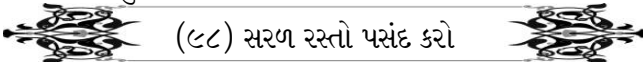
(સંદર્ભ ગ્રંથ સહિહ બુખારી હદીસ નં. ૬૧૧૪). ખરેખર માણસની આ ઉચ્ચતમ તાકાત છે. બીજાને શારીરિક રીતે હરાવી દેવું તે મોટી તાકાત નથી. આવું તો જનાવર પણ કરી શકે છે. સૌથી મોટી શક્તિ માનવ માટે એ છે કે તે ગુસ્સે થાય અને તુરંતજ તેના પર કાબુ પામી જાય!! ગુસ્સો હોવા છતાંય માનવતા વિરૂદ્ધનું કામ ન કરે. ગુસ્સો તેના ઉપર કાબુ ન મેળવે પરંતુ તે ગુસ્સા ઉપર કાબુ મેળવી લે !!

(૮૭) તકલીફમાં રાહત

કુરઆનના કથન અનુસાર “કુદરતના નિયમ પ્રમાણે જેના ઉપર આ દુનિયા ચાલે છે કે દરેક મુસીબત પછી રાહત આવે જ છે.” (સંદર્ભ ગ્રંથ કુરઆન ૮૪/૫-૬). મુસીબતો અને અવરોધોની સાથે સાથે તેને ઘણા બધા રસ્તાઓ હોય છે જ. આ કુદરતનો શાશ્વત નિયમ છે. અને તેમાં ફેરફાર થતો નથી. હકીકત એ છે કે આ વિશ્વમાં શક્યતાઓ હમેશાં મુશ્કેલીઓ કરતાં વધી જાય છે. મનુષ્ય ઉપર મુસીબતો આવે તો તેણે નિરાશાને કદીય સ્થાન ન આપવું જોઈએ. ખાસ કરીને જ્યારે પડકારો અને સમસ્યાઓ આવે ત્યારે. માણસે ત્યારે જ તેની બુદ્ધિમતાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. તો તેને ખબર પડશે કે આ મુશ્કેલીઓ સાથે અપાર તકો પણ છે જ, જે તેને દેખાતી નહતી. એક તક ગુમાવી તો બીજી તક ઉભી જ હોય છે. જરૂર છે ફક્ત તેને શોધવાની અને ઝડપી લેવાની! જેનાથી તે આગળ વધી શકશે. ઉત્તમ માં ઉત્તમ સૂત્ર એ જ છે કે પડકારોની અનદેખી કરીને તકોને ઝડપી જ લો. આપણે અપ્રિય સંજોગોને અને નિષ્ફળતાને, સફળતામાં પરિણમીને અનુકુળ બનાવવા સખત મહેનત કરવી જોઈએ. આ યોગ્ય પ્લાનીંગ-આયોજનથી જ શક્ય થશે.

ઈશ્વરની આ દુનિયામાં માણસ પોતાની બુદ્ધિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરીને નકારાત્મક વાતોને હકારાત્મક બનાવી શકે છે. જરૂર છે ફક્ત યોગ્ય હિંમતની! તેના માટે દરેક શક્યતાઓ છે જે હકારાત્મક બને અને મુસીબતો થી હિંમત ન હારે.

(૮૮) સરળ રસ્તો પસંદ કરો

ઉમ્મુલ મોઅમેનીન હઝરત આયેશા સિદ્દીકા رضي الله عنها (પયગમ્બર સાહેબના પુનિત પત્ની) ફરમાવે છે કે જ્યારે જ્યારે પયગમ્બર સાહેબ ﷺને બે વાતોમાંથી એક વાત પસંદ

કરવાની આવતી તો આપ હમેશાં આસાન વાતને પસંદ કરતા. (સંદર્ભ ગ્રંથ સહિહ બુખારી હદીસ નં. ૩૫૬૦). આનો અર્થ એ થયો કે જ્યારે જ્યારે પયગમ્બર સાહેબને બે વિકલ્પો માંથી એક વિકલ્પની પસંદગી કરવાની આવતી તો આપ હમેશાં આસાન વિકલ્પ પસંદ કરતા. (કારણ તેનાથી નાહકની તકલીફોથી બચી જવાય છે!!). તેવીજ રીતે જ્યારે જ્યારે પયગમ્બર સાહેબને કોઈ બે વિકલ્પો માંથી એકની પસંદગી કરવાની આવતી કે Avoidence-નિવારણ અને Confrontation-મુકાબલો તો આપ હમેશાં મુકાબલાને છોડીને નિવારણની રીત અપનાવતા. તેવીજ રીતે સ્વભાવિકપણે જ્યારે આપને લડાઈ અને શાંતિ બન્ને માંથી કોઈ એક વાત પસંદ કરવાની આવતી તો આપ હમેશાં શાંતિને જ પસંદ કરતા!

આ ડહાપણ કહેવાય! આ રીતે જ માણસનું ડહાપણ દેખાય છે કે તે વધારે નુકશાન ત્યજીને પોતાનું કામ સફળતા પૂર્વક પાર પાડે છે. દરેક સ્થિતિમાં આ બન્ને રીતો હાજર હોય છે. પરંતુ ડહાપણ એ જ છે જે પયગમ્બરે ઈસ્લામ(ﷺ)ની જાહેરાત આપણને બતાવે છે.

(૮૮) તમને જે ન ગમતું હોય પણ તે તમારા માટે સારું પણ હોય!

ખુદા તઆલા કુરઆન શરીફમાં ફરમાવે છે કે “કોઈ વાત તમને ખરાબ લાગતી હોય, તમને અન્ય ચીજ પસંદ હોય પરંતુ તમને જે ગમતું ન હોય તે બની શકે છે કે તમારા માટે સારું હોય.” (કુરઆન ૨/૨૧૬). આ કુરઆની આયત જીવનની હકીકત પ્રત્યે નિર્દેશ કરે છે. સામાન્ય: માણસો બાહ્ય દેખાવ પસંદ કરે છે, તેમને બહારનો દેખાવ જ પસંદ આવે છે. તે જે આકર્ષક ન હોય તેને પસંદ કરતા નથી. પરંતુ સાચું જોતાં આ યોગ્ય રસ્તો, પસંદગીનો નથી. ઘણી વખત એવું બને છે કે આપણને બાહ્ય દેખાવથી કોઈ વાત પસંદ ન આવે પરંતુ હકીકતમાં એ વાત તમારા માટે બહુજ પસંદીદા હોય. પરિણામની દ્રષ્ટિથી એ ઉત્તમ હોય. માણસે બહારની ચીજ જોઈને પસંદગી ન કરવી જોઈએ.

(૧૦૦) એક પ્રાર્થના

પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)ની ગાગરમાં સાગર જેવી એક પ્રાર્થના છે કે “અય ઈશ્વર મને સત્યને સત્યના રૂપમાં બતાવ જેથી હું તેના પર ચાલી શકું અને મને અસત્યને અસત્યના રૂપમાં

(જ) બતાવ જેથી હું તેનાથી બચી શકું.” (સંદર્ભ ગ્રંથ શરહ અલ મુન્તહા અલ ઈરાવાત વોલ્યુમ ૩, પેઈજ ૪૯૭).

સાંપ્રત સમાજમાં સૌથી મહત્વની બાબત એ છે કે ઉદ્દેશ્યપૂર્ણ વિચારસરણી ધરાવવી. તે આ પયગમ્બર સાહેબ(ﷺ)ના કથનમાં બતાવવામાં આવ્યું છે. આ પ્રાર્થનાના સુંદર સ્વરૂપમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે. અત્યારના વિશ્વમાં માણસ એવી પરિસ્થિતીમાં જીવે છે કે તેને સત્ય અસત્યના રૂપમાં દેખાય છે અને અસત્ય સત્યના રૂપમાં દેખાય છે. આ પ્રાર્થનામાં ઈશ્વરને વિનંતી કરવામાં આવી છે કે અમને આ ભૂલથી બચાવજો. તેના પ્રત્યુત્તરમાં ઈશ્વર તેને આંતરજ્ઞાન આપશે અને તેની દ્રષ્ટિમાં જેવું છે તેવું જ દેખાશે. યોગ્ય ચિંતનથી યોગ્ય વિચાર આવે છે અને યોગ્ય વિચાર યોગ્ય કાર્ય તરફ લઈ જાય છે, અને યોગ્ય કાર્ય હમેશાં સફળતા તરફ દોરી જાય છે.

આ પયગમ્બરી પ્રાર્થનામાં બતાવવામાં આવ્યું છે કે માનવજાત સત્યને સત્યના રૂપમાં અને અસત્યને અસત્યના રૂપમાં જોવા ટેવાયેલી નથી. આ સમસ્યા (conditioning) અનુકુલનના લીધે થાય છે. દરેક માનવ અલગ અલગ સ્થિતીમાં અલગ અલગ જગ્યાએ ઉછરે છે. બચપણથી લઈને યુવાની સુધી તેના પર જે વાતાવરણમાં રહ્યા હોય તેની જ અસર રહે છે, જે અપુખ્તતાની વયમાં હોય છે. આને કહેવાય છે અનુકુલન! પરંતુ માણસ જ્યારે પુખ્ત બને ત્યારે તેણે પોતાના વિશે ફરીથી વિચાર કરવો જોઈએ. તેણે પોતાનો અંતરાત્માને જાગૃત કરવો જોઈએ. પોતાનું વલણ બદલવું જોઈએ. જેમ એ વિચારે છે તે સ્તરે પોતાની જાતને લઈ જવી જોઈએ. જ્ઞાનનો મહત્ત્મ લાભ એ છે કે તે માણસને સલામ બનાવે છે અને પોતાનું વલણ બદલવા તત્પર રહે છે. તેનાથી આપણી માન્યતાની ક્રિયાઓ નું વલણ બદલાય છે. આનાથી આપણને જે વસ્તુ જેવી છે તેવીજ દેખાય છે.

